

MŰHELY

Patakfalvi Czirják Ágnes – Zahorán Csaba

„Románok vagyunk és punktum”

Identitáskonstrukciók és hétköznapi stratégiák a mai Moldovában

Bevezetés¹

2015 tavaszán és nyarán – a júniusi önkormányzati választások előtt és után – az lehetett a megfigyelő benyomása, hogy a Moldovai Köztársaság újra „történelmi időket” él. A kampány alapján ugyanis mintha nem csak a falvak, városok és a főváros polgármestereinek, előljáróinak egyszerű megválasztásáról lett volna szó, hanem a Nyugat (=Európa) és a Kelet (=Oroszország), mi több, maga a jó és a rossz közötti végső összecsapás zajlott volna (tetszőleges sorrendben), amelynek tétje egyenesen Moldova léte vagy nemléte volt. Az utcai felvonulásokra reagálva a külföldi média is újra érdeklődni kezdett az ország iránt – márciusban egy brit újságíró már cikkének címében is Moldova és Románia egyesülésének valószínűségét latolgat-

1 *Megjegyzés:* szövegünkben igyekeztünk elkerülni, hogy állást foglaljunk bármelyik eszme, ideológia mellett, amelyek az általunk vizsgált terepen folyamatosan instrumentalizálódnak a politikai harcokban. Így például az önálló, a romántól különböző „moldáv nyelv” és az etnikai „moldáv nemzet” létezésének elméletét ideológiai megalapozottságúnak tekintjük, ezt a megnevezést tehát csak bizonyos esetekben használjuk. Moldova esetében megkülönböztetjük az egykori Moldvai Fejedelemséget és a mai kelet-romániai Moldva régióját a Moldovai Köztársaságtól (Moldovától). Moldova területére az 1812–1944 közötti időszakban az akkor használatos Besszarábia nevet is alkalmazzuk. A városok esetében azok román nevét használjuk, kivétele a főváros (Chişinău) képez, itt a magyar nyelvben bevettnek számító orosz alakot (Kisinyov) használjuk. A modern nemzetek kifejlődése előtti népelnevezéseket (román, orosz stb.) hasonló óvatossággal kell kezelni, ami különösen a román anyanyelvű, de a 19. században modern román nemzettudattal még nem rendelkező moldvaiak (majd besszarábiaiak, ma moldovaiak) esetében meglehetősen bonyolult kérdés. Tudatában vagyunk, hogy bizonyos leegyszerősítések elkerülhetetlenek, de ezt a minél pontosabb megfogalmazásokkal igyekeztünk minimalizálni.

ta.² A tavaszi tömegrendezvényeket követően 2015. július 5-én újabb tekintélyes gyűlésre került sor Kisinyovban Moldova és Románia egyesülésének támogatására, amely előtt a szervezők egyenesen azzal fordultak az ország lakosaihoz, hogy „az 1991-es »Moldovai Köztársaság«-projekt kudarcba fulladt”.³ A gyűlést követően a tüntetők egy része Bukarestbe indult, ahol helyiek is csatlakoztak hozzájuk, megtartva a „Felvonulást az unióért.”⁴

Alig másfél évvel az unionista törekvések aktuális fellángolása előtt, 2014 januárjában Vasile Ernu – Romániában élő moldovai elemző – egy interjúban rezignáltan jegyezte meg, hogy nem hitte volna, hogy a Moldovai Köztársaság legitimitása és racionalitása ilyen sokáig napirenden lesz: „Azt hittem, hogy 1990 után, a Szovjetunió szétesése után teljesen más dolgokkal fogunk foglalkozni, és nem gondoltam volna, hogy energiáinkat örök legitímálásokra és tartalmatlan, sehova nem vezető identitási tépelődésekre fogjuk pazarolni. Most azonban ugyanazoknak a 90-es évekbeli meddő vitáknak a ciklikus visszatérésének vagyunk tanúi, amelyek, míg akkor értelmetlenek voltak, most arra szolgálnak, hogy elvonják a figyelmet a társadalom valódi gondjairól.”⁵ Minden jel szerint Vasile Ernu szavai 2015 közepén is ugyanolyan érvényesek voltak, mint másfél évvel korábban. Moldovát jelenleg általános válság sújtja – a gazdasági válságról a munkanélküliség és

2 Bird, Michael: A union between Moldova and Romania: On the cards? *Euobserver.com* 2015. március 5. <https://euobserver.com/beyond-brussels/127824> [letöltve: 2015. augusztus 20.], magyarul lásd: Mit jelentene Románia egyesülése Moldovával? *Itthon.ma*, 2015. március 11. http://itthon.ma/szines.php?cikk_id=6384 [letöltve: 2015. augusztus 20.]

3 A tömeg egyes lapok szerint akár húsz-harminc ezres is lehetett. Lásd Marea Adunare Națională – 20 de mii de persoane au cerut „UNIREA” în centrul Chișinăului. *Timpul.md* 2015. július 5. <http://www.timpul.md/articol/marea-adunare-nationala-%E2%80%93-20-de-mii-de-persoane-au-cerut-unirea-in-centrul-chisinaului-%28foto%29-76506.html> [letöltve: 2015. augusztus 20.], valamint Marea Adunare Națională de la Chișinău: 30 000 de participanți. *Agerpress.ro* 2015. július 5. <http://www.agerpres.ro/externe/2015/07/05/marea-adunare-nationala-de-la-chisinau-30-000-de-participanti-17-38-19> [letöltve: 2015. augusztus 20.]

4 Peste 1500 de persoane, la marșul din capitala pentru unirea României cu Moldova. *Hotnews.ro* 2015. július 12. <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-20293569-peste-1-500-persoane-marsul-din-capitala-pentru-unirea-romaniei-moldova.htm> [letöltve: 2015. augusztus 20.]

5 Ernu, Vasile: De ce România și Republica Moldova sunt state artificiale și când va exploda bomba socială în Europa? *Adevarul.ro* 2014. január 24. http://adevarul.ro/moldova/social/de-romania-republica-moldova-state-artificiale-exploda-bomba-sociala-europae-1_52e262f0c7b855ff56c2958d/index.html [letöltve: 2015. augusztus 20.]

a kivándorlási mutatók, a demográfiaiáról a népszámlálások, a politikairól a zavaros közéleti viszonyok és korrupciós botrányok árulkodnak, mindezt pedig fokozza az ukrainai helyzet által kiváltott geopolitikai feszültség. Mégis, a 2015 tavaszán és nyarán az utcákra vonuló, román trikolórokat lengető és unionista jelszavakat skandáló tömegek, valamint a médiában zajló viták alapján mintha az ország számára a Romániával való egyesülés lett volna a legfontosabb, nem pedig a válsághelyzet kezelése. Az unionista mozgalom retorikájában ugyanis Moldova strukturális és egyéb társadalmi problémái és az egyesülési törekvések nem külön kezelendő problémák, hanem az egyik a másiktól fakad, az alapvető diszfunkciók egyedüli megoldását pedig a Romániához való csatlakozásban látja és láttatja. Kérdés azonban, hogy az egyesülés valóban megoldást jelentene-e a válságra? És vajon nem csak azt a kérdéskört zárná-e rövidre – igaz, gyors és határozott módon –, amellyel gyakorlatilag a rendszerváltás óta nem tud mit kezdeni Moldova: vagyis a moldovai identitás ügyét. Mint ahogy az is függőben marad, hogy ez a radikális megoldás milyen újabb komplikációkhoz vezetne. Az unionisták nyilván nem kételkednek abban, hogy a Romániához (és az EU-hoz) való csatlakozás egyfajta panaceát jelentene Moldova nehéz helyzetére, vagy legalábbis az ország alapvető problémáinak egy részére.⁶ Ezért rendületlenül folytatják a kilencvenes évek közepén kissé háttérbe szorult román nemzetépítő-nemzetegyesítő kampányukat, amelyben az utóbbi években Bukarest is egyre jobban támogatja őket.⁷

Az unionista megmozdulásokat azonban 2015 őszére mintegy teljesen „felülírták” a tavasszal kipattant, példátlan méretű pénzügyi botrányhoz kapcsolódó események. Miközben a moldovai átlagemberek napi gondokkal küszködnek, helyzetük pedig otthon tartósan kilátástalannak tűnik, a gazdasági és politikai elit jó részét érintő különféle spekulációk nyomán vagy egymilliárd dollár – az ország GDP-jének kb. 12%-a – tűnt el nyom

6 A kisinyovi utcákon osztogatott szórólapokon a moldovaiak és a románok kulturális kötelekei mellett részletezték azt is, milyen pozitív következményekkel járna Moldova egyesülése Romániával. A tizpontos lista tartalmazta a korrump moldovai politikusokkal való leszámolást, a stabil román lej és magasabb fizetések előnyeit, az európai infrastruktúrát és az orosz gáztól való függés végét, az automatikus EU- és NATO-tagságot, a mezőgazdasági támogatásokat, a diákok életkörülményeinek javulását, végül pedig azt a csábító víziót, hogy a moldovai-román határ megszűnésével „nálunk, otthon élvezhetjük szabadon a hegyeket és a tengert”.

7 A romániai diskurzusba a kilencvenes évek eleje után Traian Bănescu elnöksége óta került hangsúlyosan vissza a „besszarábiai kérdés”, és az utóbbi időben egyre többen beszélnek Moldova Romániához való csatlakozásáról mint reális román „nemzeti” célkitűzésről.

nélkül.⁸ A közfelháborodás miatti elégedetlenség lesöpörte a napirendről a Romániával való egyesülés ügyét, a politikai paletta régi szereplői mellett pedig újak is megjelentek a színpadon, egymással versengve az autentikusabb és nagyobb tömegbázis megszervezéséért.⁹ Ám ennek okát elsősorban nem a politikusok igazságérzetében vagy forradalmi tettvágyában kell keresnünk, hanem egy új civil kezdeményezés színre lépésében. A „Platforma Civică Demnitate și Adevăr (DA)” (Méltóság és Igazság Civil Platform)¹⁰ nevű civil szervezet valami új kezdetének tűnik a moldovai társadalmi mozgalmak történetében, a civil öntudat olyan, tömeges megnyilvánulásának, amelyet a javak és szolgáltatások árának emelkedése, a rendszer diszfunkciói és a korrupció kétségbeejtő mértéke hívott életre. Szeptember folyamán Kisinyov főterét ellepték a Moldova különböző szegletéből érkező tüntetők, akik főképp a „legendás” egymilliárd ügyének felgöngyölítését és a felelősök megbüntetését követelték, valamint a kormány lemondását és előrehozott választásokat. A Piața Marii Adunări Naționale valóságos sátortáborrá alakult, a tüntetés pedig a szimbolikus térfoglaláson keresztül permanens formát öltött.

Az őszi megmozdulások kimenetele és az új mozgalom jövője, illetve a különböző pártok válaszai egyelőre megjósolhatatlanok,¹¹ de a 2015-ös év eseményeiből egyértelművé vált, hogy az egész moldovai politikai és gazdasági berendezkedés mélyreható reformokra – vagy egyenesen „rendszer váltásra” – szorul. A Moldova állami és nemzeti identitásával kapcsolatos bizonytalanságokat felszínre hozó unionista mozgolódás, majd a közélet megtisztítását követelő tüntetések mind azt jelzik, hogy ismét aktuálissá vált az elhúzódó – többször is zárójelbe került – „nemzeti kérdés”, valamint hogy a korrupció intézményesült rendszerét „egy-két fej levágásával” nehéz lesz megszüntetni, mivel ez csak az elengedhetetlen kezdet lehet a szociális és politikai problémák megoldásához.

8 Lásd pl. Un MILIARD de dolari a disparut fara urma din Republica Moldova chiar inainte de alegeri. „O parte din suma a ajuns in Rusia” *Stirileprotv.ro* <http://stirileprotv.ro/stiri/stirileprotv-special/moldova-mai-saraca-cu-un-miliard-de-dolari-care-au-disparuti-chiar-inainte-de-alegeri-o-parte-din-bani-au-ajuns-in-rusia.html> [letöltve: 2015. augusztus 20.]

9 Erről bővebben lásd Brett, Daniel – Knott, Ellie – Popșoi, Mihai: The ‘billion dollar protests’ in Moldova are threatening the survival of the country’s political elite. <http://bit.ly/1MjcNVR> [letöltve: 2015. október 23.]

10 A szervezet kiáltványát lásd: http://www.demnitate-adevar.md/Platforma_Civica_DA.pdf [letöltve: 2015. november 3.]

11 A kéziratot a szerzők 2015. november elején zárták le.

Moldova kapcsán nem nagyon lehet olyan véleményeket, érveket és eszmefuttatásokat olvasni, amelyek ne a kis kelet-európai ország instabilitásáról – vagy egyenesen életképtelenségéről –, kiszolgáltatott helyzetéről, a nagyhatalmak közötti őrldéséről és egy bizonytalan geopolitikai törés vonalon való egyensúlyozásáról szólnának. Jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy a bonyolult társadalmi, kulturális és geopolitikai viszonyrendszert is érintve megvizsgáljunk egyes, a moldovai hétköznapiak interakcióiban és a köztereken tapasztalható jelenségeket, hogy értelmezhetőek legyenek az elmúlt időszak – sokszor ellentmondásos – eseményei. Arra a kérdésre kerestük a válaszokat, hogy miért állandósult Moldovában az 1990-es évek óta tartó „átmeneti” állapot? Az a bizonytalanság, amely napjainkban is feszültséget gerjeszt az általános válság és a nemzetépítés reneszánsza között, és amelyre mintha sehogy sem sikerülne megoldást találni. Kutatásunk során az etnikai kategóriák alakulásának folyamatára, annak „infrastruktúrájára” koncentráltunk: hogyan alakulnak az etnikai kategóriák és értékelődnek fel a határok különböző külső kontextusok, folyamatok révén?

Tanulmányunk első felében röviden ismertetjük azt a kontextust, amelynek egyes kérdései a mai moldovai közélet meghatározó témáiként bukkannak fel. A történeti részt a legmarkánsabb moldovai identitás-konstrukciók és a függetlenség 1991-es kikiáltása óta zajló identitás-épít(kez)ések rövid bemutatása követi.¹² Ezután egy fél éves – elsősorban, de nem kizárólagosan Kisinyovra koncentrált – antropológiai terepkutatás¹³ megfigyelésin

12 Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a téma bennünket mindenekelőtt a nemzetépítés és a jelenkori nacionalizmus vonatkozásában érdekelt, mégpedig a hétköznapi tapasztalatok szintjén.

13 2015 januárjától júliusig 6 hónapos kutatói ösztöndíjban részesültem az *Erasmus Mundus Eastern Partnership* keretén belül, befogadó intézményem a kisinyovi Free International University of Moldova volt. A kisinyovi tartózkodás keretében egy workshopot tartottam a hétköznapi nacionalizmus témakörében helyi MA hallgatóknak és nemzetközi önkénteseknek, ami nagyban megkönnyítette a terepre való „belépésemet”. A terepkutatásomban ugyanakkor segítségemre volt az Intercultural Workshop and Simulation Development on Moldova in the Context of the Eastern Partnership (<http://www.trm.md/en/moldovenii-in-lume/dezvoltarea-moldovei-in-cadrul-parteneriatului-estic-subiect-discutat-de-tineri-de-pe-ambele-maluri-ale-nistrului/>) címen megtartott program is, később a Helmut-Schmidt Hamburg University által szervezett workshop (International Summer School on Conflict Prevention in Ukraine and Moldova (<http://www.centruinfo.org/md/news-2/519-international-summer-school-on-conflict-prevention-in-ukraine-and-moldova>)) is sokat segített abban, hogy különböző beszélgetéseken vegyek részt civil szervezetekkel, a

keresztül próbáljuk meg szemléltetni a különféle identitás-diskurzusok és ideológiák érvényesülését a moldovaiak mindennapjaiban.

1. Birodalmak és nemzetépítések között (1812–1991)

Moldova genezise

Moldova történetének utolsó két évszázada tulajdonképpen egymást váltó integrációs és önállósodási kísérletek sorozataként is leírható. Ezek folyamán egyszerre több hatalmi központ is arra törekedett, hogy bekebelezze és átformálja a régiót, amiben a helyi lakosságnak gyakran csak passzív szerep jutott. Ezek az egymással ellentétes elképzelések hol a helyi sajátosságok felerősödését, hol háttérbe szorulását eredményezték, ám végeredményben Moldova határvidék-jellegének megszilárdulásához, egyfajta politikai-gazdasági-kulturális ütközőzóna kialakulásához vezettek.

A mai Moldovai Köztársaság földrajzi-politikai keretei¹⁴ 1812-ben teremtődtek meg, amikor a Moldvai Fejedelemség keleti, a Prut és a Dnyeszter közötti felét az Orosz Birodalomhoz csatolták. A Besszarábia néven megszervezett régió orosz integrációjának kísérlete több mint egy évszázadig tartott, amit az 1917-1918 fordulóján lezajlott önállósodási epizód, majd egy újabb, húszéves „integrációs” szakasz váltott fel, ezúttal Nagy-Románia keretei között. A második világháború alatti uralomváltásokat (1940, 1941, 1944) a Szovjetunió belüli, közel fél évszázados integráció váltotta fel, annak 1991-es felbomlása pedig a ma is tartó függetlenséghez vezetett. Ám az önálló Moldovai Köztársaság mintha továbbra is két világ határán billegne, hol az egyikhez, hol a másikhoz közeledve jobban.

Társadalmi szempontból mindhárom „integrációs” korszak rányomta a bélyegét a régió lakosságára. A cári időszakban a spontán bevándorlás, a szervezett betelepítések és az urbanizáció beindulása egyaránt hozzájárultak Besszarábia etnikai tarkaságának növekedéséhez – az ukrán, orosz, zsi-

moldovai külügyminisztérium sajtóreferensével, az EU-delegáció (http://eeas.europa.eu/delegations/moldova/eu_moldova/index_ro.htm) vezetőivel, az EBESZ moldovai missziójának igazgatójával, az ENSZ Emberi Jogok biztosával, akik árnyalni tudták a terepkutatásom során kialakult képet. Ezúton is szeretném megköszönni a támogatást és az egyedülálló lehetőséget! (*Patakfalvi-Czirják Ágnes megj.*)

14 Távol áll tőlünk, hogy azt sugalljuk, hogy Besszarábia létrehozása egyenesen vezetett a mai Moldovai Köztársaság létrejöttéhez, annál is inkább, hogy a bukaresti béke – és a későbbi fejlemények is – számos más alternatívát is tartogattak. Mindazonáltal a történelmi Moldva keleti részeinek leválasztása és belőle egy új területi egység kialakítása talán joggal tekinthető a mai Moldova „genezisének”, még ha azóta több határ- és területi változásra is sor került.

dó, német, bolgár és gagauz népesség mellett a románok aránya 50% alá csökkent, a városok pedig túlnyomóan orosz-zsidó jellegűekké váltak. Még lényegesebb következménnyel járt a tudatos oroszosító politika, illetve az a körülmény, hogy a román nyelvű lakosság kimaradt a Pruttól nyugatra zajló román nemzet- és államépítésből, és nagyrészt megőrizte regionális „moldvai” identitását.¹⁵ A két világháború közötti időszakban Bukarest ugyan megpróbálta visszafordítani ezeket a folyamatokat és nemzetiesíteni a régiót, ám ez a kísérlet csak részeredményekkel járt – a városok vegyessége ugyanis megmaradt, és – Cristina Petrescu történész szavaival – a moldvai parasztból sem sikerült románt faragni.¹⁶ A második világháború mély nyomokat hagyott a besszarábiai/moldovai népesség kollektív emlékezetében: a szovjet megszállás, a szovjet és román impériumváltásokat kísérő atrocitások, a holokauszt és a Szovjetunió „antifasiszta küzdelme” és diadala még napjainkban is fontos viszonyítási pontoknak számítanak. A második világháború után a régió minden tekintetben betagozódott a Szovjetunióba, ami meghatározó változásokkal járt Moldova társadalmi, gazdasági és kulturális szerkezetében. Politikai rendszerét a diktatórikus hatalomgyakorlás és centralizáció (terror, deportálások, egypártrendszer), gazdaságát a mezőgazdaság szovjet mintájú kollektivizálása és az erőltetett iparosítás, társadalmi és kulturális életét pedig a kommunista ideológia hegemóniája jellemezte. A szovjet irányítás alatt a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaság a birodalom egyik „éléskamrájává” vált, az ipari beruházások – amelyek főképp a Dnyeszteren túli régióba koncentráálódtak – azonban a helyi gazdaság nagyfokú önállótlanóságát (és kiszolgáltatottságát) is eredményezték. A modernizáció és gyorsított ütemű városiasodás következtében a korábban túlnyomóan vidéki, mezőgazdaságból élő népesség dinamikusan urbanizálódott, ami százezrek számára jelentett komoly előrelépést. A káderek, szakemberek és munkások Moldován kívülről történő tömeges betelepítése ugyanakkor hozzájárult Kisinyov és néhány további város etnikai tarkaságának fennmaradásához. Az orosz nyelv használata uralkodó lett a hivatalos érintkezés és

15 Bővebben lásd Petrescu, Cristina: *Contrasting/Conflicting Identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans*. In Trencsényi Balázs – Petrescu, Dragoş – Petrescu, Cristina – Iordachi, Constantin – Kántor Zoltán (eds): *Nation-building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Regio Books – Editura Polirom, Budapest-Iaşi, 2001, 153–178., valamint Livezeanu, Irina: *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*. Humanitas, Bucureşti, 1998, 120–156., továbbá King, Charles: *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*. Editura ARC, Chişinău, 2002, 24–31.

16 Utalva Eugene Weber „Peasants into Frenchmen” c. klasszikus munkájára a modern francia nemzetépítésről. Petrescu: i. m. 157–161.

a közélet mellett a kultúrában is, a tudományos életet, az oktatást és a művészeti szférát a hatóságok átideologizálták és szigorúan ellenőrizték. A Szovjetunió vezetésének egyik fontos törekvése a „szovjet ember” („homo sovieticus”) létrehozása volt, ami Moldovában a társadalom uniformizálása mellett a román nacionalizmus elleni harcot és az oroszosítást, valamint a moldovai románoknak a romániaiaktól való disszimilációját, elidegenítését jelentette. Ez utóbbi alapját a még az 1920-as években kidolgozott, az önálló – vagyis a romántól különböző – moldáv nemzet doktrínája, a „moldovinizmus” biztosította.¹⁷ A szocialista modernizáció ellentmondásos eredményeinek megítélése mindmáig megosztja a moldovai társadalmat, és egyszerre gyökere és eszköze a pártpolitikai és identitás-küzdelmeknek.

Rendszerváltás és nemzeti emancipáció a birodalom peremén

A moldovai szovjet rezsim „antinacionalizmusa” csak az 1980-as évek második felében kezdett enyhülni, az államszocialista rendszer megreformálására tett kísérlet – a Gorbacsov-féle peresztrojka és glasznosztj – hatására. Ekkor bontakozhatott ki újra a moldovai román nemzeti mozgalom, a nyilvánosságban viták kezdődtek a nyelvről, történelemről, kultúráról, később pedig az aktuális társadalmi viszonyokról is. A román nemzeti-kulturális emancipációért küzdő értelmiségiek egy egyszerre szimbolikus és banális ügy köré szerveződtek: a román nyelv latin írásmódjának bevezetését és hivatalos státusba való (vissza)helyezését követelték. Mozgalmukból alakult meg 1989-ben a Moldovai Népfront (Frontul Popular din Moldova), amely a román nemzeti törekvések letéteményesévé vált.¹⁸

A változásokat követelők emlékezetes akciója volt az 1989. augusztus 27-i, a román nyelv és nemzeti szimbólumok mellett több százezres tömeget mobilizáló Nagy Nemzetgyűlés Kisinyov központjában. A megmozdulás nyomására a Moldáv SzSzK Legfelső Tanácsa augusztus 31-én elfogadta a – moldávnak nevezett – román nyelv államnyelvvé tételét és a latin írásmódot.¹⁹ A román nemzeti mozgalom újabb győzelmének tekinthető, hogy 1990 áprilisában a – címerrel kiegészítendő – román trikolor váltotta fel a

17 Țurcanu, Ion: *Istoria contemporană ilustrată a românilor*. Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2010, 85–87., 252–262. Ezzel kapcsolatban lásd még Negură, Petru: *Ingenierii identității moldovenești: scriitorii moldoveni, de la stalinism la independență*. In Rusu, Ștefan (ed.): *RO-MD/Moldova în două scenarii / RO-MD/Moldova in Two Scenarios*. Centrul pentru Artă Contemporană-[KSA:K], Chișinău, 2008, 49–51. Lásd még: King: i. m. 62–87.

18 Țurcanu: i. m. 748–752.

19 Uo. 752–753.

Moldáv SzSzK sematikus, a többi szovjet köztársaságéra hasonlító zászlóját, júniusban pedig a Legfelső Tanács kinyilvánította Moldova szuverenitását a Szovjetunió keretén belül.

A román nemzeti mozgalomnak – amelynek soraiban egyre hangosabbá vált a Romániával való (újra)egyesülés követelése – azonban már a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján szembe kellett néznie az orosz ajkú lakosság ellenállásával. A Moldova kb. 35%-át kitevő nem román anyanyelvű²⁰ népesség jó része bizalmatlanul vagy egyenesen ellenségesen viszonyult a román törekvésekhez. Különösen az egyre radikálisabb nacionalista retorika, illetve a Romániába való beolvadás víziója töltött el sokakat aggodalommal. A moldovai orosz, ukrán, gagauz stb. népeiséget, valamint – a Szovjetunióból való kiválástól és a román nacionalizmus erősödésétől szintén tartó, továbbra is hatalmon lévő – moldovai pártfunkcionáriusokat és gazdasági érdekcsoportokat (gyár- és kolhozvezetőket stb.) Moszkva is támogatta.

A moldovai változásokra való válaszként a gagauziai és transznisztriai vezetők is megmozdultak, és kikiáltották saját köztársaságaikat. A gagauz válságot ugyan Kisinyovnak végül sikerült megoldania, ám a transznisztriai helyzet 1991 végére elmérgesedett. A függetlenségét – a sikertelen moszkvai kommunista puccskísérletet követően – 1991. augusztus 27-én deklaráló Moldovának így egy súlyos konfliktussal kellett szembenéznie, annál is inkább, hogy az itt állomásozó orosz 14. hadsereg a fegyveres összecsapásokban az Igor Szmirnov²¹ vezette transznisztriai szeparatisták – vagyis az ún. Dnyeszter Menti Moldáv Köztársaság – mellé állt.²²

Az 1992-es harcok lezárulta után a Dnyeszteren túli régió de facto önállóvá vált. A helyzet megoldása mindmáig várat magára, ami nemcsak a Moldovai Köztársaság szuverenitását és integritását korlátozza, hanem egyéb, geopolitikai és gazdasági következményekkel is jár. A közvetlen orosz katonai jelenlét (a Transznisztriában békefenntartóként állomásozó orosz egységek formájában) ugyanis egyrészt biztosította Moszkva befolyásának további érvényesülését a térségben, ami a külvilág számára is egyértelművé vált, másrészt gazdaságilag is meggyengítette Moldovát – a jelentős ipari potenciállal bíró transznisztriai terület kiesésén túl a bizonytalan viszonyok nemigen bátorították a külföldi befektetőket sem. A Dnyeszter menti konfliktus nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy fennmaradjon a

20 Akik többnyire a Szovjetunió „lingua francájaként” működő orosz nyelvet használják.

21 A kamcsatkai születésű Szmirnov 1987-ben került Tiraszpolba mint gyárigazgató. Később a Tiraszpoli Legfelső Tanács elnökeként állt a szeparatista mozgalom élére.

22 Țurcanu: i. m. 760–763.

Moldovát övező bizonytalanság, konzerválódjon a régió határvidék-jellege; a transznisztriai szeparatisták – és kisebb mértékben a gagauzok – törekvései pedig a térséget érintő geopolitikai játszmák részévé váltak, és csak ezek kontextusában értelmezhetőek.²³ A „befagyott” konfliktus azonban nemcsak a Moldovával kapcsolatos „diagnózisokat” befolyásolja, hanem az országot megosztó törésvonalakra is hatással van.²⁴ Mivel Tiraszpol elszakadása óta felnőtt egy új generáció, amely identitását tekintve transznisztriaiként határozza meg magát, ez nemcsak a kollektív emlékezetben hagy nyomot, hanem az intézményrendszerekben is. Ez egyformán igaz arra a nemzedékre is, amely a Dnyesztertől nyugatra nőtt fel, és soha nem járt még Transznisztriában, kerüli a találkozást, sőt egyenesen „ellenségnek” tekinti az ottani lakosságot.

Ez a „szétfejlődés” csak tovább mélyítette azokat a különbségeket, amelyek már a Moldáv SzSzK keretében is érezhetőek voltak a Dnyeszter két partján élők között.²⁵ A folyótól keletre elterülő régió a hatvanas évektől egy hosszú távú beruházás eredményeképpen ipari központtá nőtte ki magát, és így integrálódott a szovjet gazdaságba.²⁶ Míg az ipar és az elektromos áram termelése itt összpontosult, Moldova nagyobb része szinte csak a mezőgazdaság terén tudott bekapcsolódni a szovjet gazdaságba (a tagköztársaság GDP-jének 50%-át a Szovjetunióba szállított mezőgazdasági termékek tették ki). Ez az egyoldalú gazdasági függés a rendszerváltás és a Szovjetunió felbomlása után is megmaradt (Oroszország irányában), és egészen a kétezres évek végéig kettős természetű volt. A moldovai–oroszi gazdasági kapcsolatok egyrészt a piaci logika helyett politikai döntéseknek és Moszkva politikai befolyásszerzésének rendelődtek alá, másrészt az áruk minőségi

23 A transznisztriai kérdést és geopolitikai összefüggéseit jelen írásban csak érintettük, de a témának tekintélyes szakirodalma van, jó összefoglalást nyújt King: i. m. 183–210. Transznisztria több elemzés szerint is az orosz geopolitikai stratégiák eszközeül szolgál. Lásd pl. Calus, Kamil: *The Ukrainian Crisis: A New Context for a Transnistrian Settlement*. *Turkish Policy Quarterly* Fall 2014, 71–78., illetve Getmanchuk, Alyona – Solodkyy, Sergiy – Yenin, Yevhen – Zarembo, Kateryna: *Scenarios for the Development of the Transnistria Conflict. Challenges to European Security*. Institute of World Policy, Kiev, 2011, 71–138.

24 Ezt az EU delegációja különböző „soft” módszerekkel próbálja kiegyensúlyozni, például az elmúlt években a gazdasági integráció keretében a transznisztriai árucikkek is „moldávnak címkézve”, adómentesen kerülhetnek az Európai Unió piacára.

25 Lásd még King: i. m. 186–189.

26 Verona, Sergiu: *Moldova*. In Kaufman, Richard F. – Hardt, John P. (eds): *The Former Soviet Union in Transition*. Joint Economic Committee, U.S. Congress. M. E. Sharpe, Armonk–London, 1993, 990–1003.

ellenőrzése „rugalmas” (korrupció) rendszert alakított ki, így az Oroszországba exportált áruk minősége messze elmaradt például az uniós színvonaltól. Mindez napjainkban problematikusá teszi a moldovai mezőgazdaság át-szervezését és az Európai Unió szabványainak bevezetését egyaránt, miközben ez utóbbira az EU komoly forrásokat mozgósít.

2. Identitáskonstrukciók és nemzetépítések

Gyenge állam, gyenge nemzet?

Petru Negură moldovai szociológus egy 2015-ben megjelent tanulmányában²⁷ kritikusan tekintette át a moldovai rendszerváltást, mérlegelve annak eredményeit és kudarcait. A balti államok sikerességével összehasonlítva a kép inkább lesújtónak nevezhető. Negură több tekintetben is (politikai intézmények, társadalmi szerkezet, gazdaság stb.) rámutatott a moldovai állam gyengeségére, mint olyan tényezőre, amely fontos szerepet játszott az ország elhúzódó válságában és az „átmenet” kudarcában. Konklúzióiból (a gyenge állami intézmények érdekcsoportok általi megkaparintása; a kormányzó elitek politikai és geopolitikai ingadozása; a civil társadalom megszotttsága kulturális, identitás- és geopolitikai szempontból) jól kirajzolódik a moldovai társadalom és állam nemzeti- és identitásbeli dilemmáinak súlya, ezért a következőkben ezt kívánjuk megvizsgálni.

Az államot az amerikai antropológus, Katherine Verdery olyan alapvető operátornak tekinti, amely központi szerepet játszik a társadalmi osztályozás, kategorizálás és klasszifikáció rendszereiben. Funkciója ebben a vonatkozásban egyrészt az állam és állampolgárai közötti viszony minőségének a meghatározásában, másrészt az állam és más államok közötti viszony kijelölésében áll. Az állam és állampolgárai közötti viszony milyenségével kapcsolatban a nemzet fogalma vonatkozhat állampolgári és etnikai típusú viszonyra. Az előbbi esetén az állampolgárok elsősorban a politikai részvétel („szerződés”) alapján alkotnak közösséget, kollektív entitást, ezzel szemben az etnikai nemzet kulturális hasonlóságot feltételez tagjai között. Verdery szerint azonban lehetséges egy más típusú viszony is az állam és állampolgárai között (például az államszocializmus paternalizmusa vagy a hibridnek nevezhető szovjet rendszer, amely egyszerre volt paternalista és működtette a nemzetiségi kategóriákat, másfelől nem engedte a nemzeti hovatartozás szabad megválasztását, ezért az elemzések során elsőrendű

27 Negură, Petru: *Republica Moldova la un sfert de veac de tranziție: între un comunism ratat și un capitalism neinceput?* <http://petrunegura.blogspot.sk/2015/05/republica-moldova-la-un-sfert-de-veac.html> [letöltve: 2015. november 3.]

követelmény az érvényes nemzetfogalom meghatározása, a kontextualizálás.²⁸

Az 1991-ben független államként megszerveződő Moldova a szovjet rendszer intézményrendszerének bújtatott feszültségeit és problémáit is megörökölte. Ahogy Rogers Brubaker fogalmaz: „Az intézményesült multinacionalitás szovjet sémáját nem csak az jellemezte, hogy a két összetevője – a nemzeti terület és a személyi elvű nemzetiség – sem jogi, sem területi értelemben nem esett egybe, hanem a nemzeti mivolt két egymástól független, sőt egymással összeegyeztethetetlen definíciója – az egyik területi és politikai, a másik személyi és etnokulturális – közötti alapvető, egyszerű konceptuális és politikai feszültség.”²⁹ Az etnokulturális hovatartozás klasszifikációjának szovjet modelljét megörökölve az állampolgárok egyszerre a „tituláris” nemzeti kategóriába és a – leszármazásuk esetenként önkényes besorolása nyomán a szülőktől örökölt – „nemzeti/kisebbségi identitás” kategóriájába sorolódtak be. A moldovai viszonyok bonyolultsága jó részben épp abból fakad, hogy a függetlenség óta nem dőlt el a Moldovai Köztársaság „jellege”. Vagyis hogy mi az állam és az állampolgárok közötti viszony alapja – az állampolgári (területi) vagy az etnokulturális (nemzeti) kötődés. Habár kisinyovi tapasztalataink szerint a családok jelentős része „multietnikusnak” mondható,³⁰ sok interjúban nem kizárólag a család etnikai hovatartozását, hanem származási helyét, a várost vagy régiót is megemlítették, mintegy pontosítás céljából.

Ugyanakkor az „intézményesült multinacionalitásnak” egyik továbbélő, szembevetendő jele a több útlevel birtoklása. Az útlevelek és állampolgárságok halmozását az tette lehetővé, hogy a Szovjetunió felbomlása után egyes nemzetállamok nemzetiesítő államként, „anyaországgént” kezdtek működni: Moldova esetében Oroszország és Románia, a gagauz kisebbség eseté-

28 Verdery, Katherine: *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1995.

29 Rogers Brubaker: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2006, 42.

30 A Szovjetunióban a vegyes házasságok regisztrációjának működéséről lásd bővebben Gorenburg, Dmitry: Rethinking Interethnic Marriage in the Soviet Union. *Post-Soviet Affairs* 22, 2006, no. 2, 145–165. Moldovában 1979-ben a vegyes házasságok gyakorisága vidéken 21%, míg városokban 36% volt. (A statisztikai adatok az akkori Moldáv SzSzK teljes területére vonatkoznak.) Lásd még: Skvortsova, A.: The Cultural and Social Makeup of Moldova. In Kolsto, P. (ed.): *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies: the Cases of Estonia and Moldova*, Rowman and Littlefield, Lanham, 2002.

ben időről-időre Törökország, a zsidó származásúak esetében pedig Izrael próbálta kulturálisan és politikailag magához kapcsolni az egyes moldovai közösségeket vagy azok tagjait. Ezért nem meglepő, hogy egy Moldovában élő állampolgár egyszerre több, akár 3–4 útlevéllel is rendelkezhet, és utazási céljainak megfelelően a számára éppen legalkalmasabbat használja. Ez nemcsak a szovjet intézményi örökség eredményeként értelmezhető, hanem egyfajta személyes életstratégia része is: például a külföldi munkavállalás esélyét növeli a több „területen”, „kulturában” való otthonosság.³¹

Verdery szerint az állami (ki)jelölő képesség a nemzetet erős kategóriaképző és klasszifikáló tényezővé avatja, olyan jelképpé és szimbólummá, amely jelentős érzelmi töltetet hordoz³². A nacionalizmus ebben a keretben elsősorban mint politikailag tudatos, célirányos stratégia jelenik meg, amely a nemzetnek (leggyakrabban az etnikai nemzetnek) mint szimbólumnak a kisajátítására irányul. A nemzet itt olyan diskurzusként és politikai tevékenységként működik, amely a nemzet-szimbólum plurális jelentéstartalmának kisajátítását és kontrollját célozza. Az ellenőrzés azért elsőrendű fontosságú, mert a nemzet-szimbólum közvetlenül kapcsolódik az alakuló kategóriák internalizálásához – például az, hogy az egyén elfogadja és önmagára vonatkoztatja a „moldávság”, „moldovai románság”, „gagauzság”, „transznisztriaiság” létrejövő kategóriáit. A nemzeti identitás személyessé tételén keresztül jön létre a nemzeti lét, az az otthonosság, amely a hétköznapi gyakorlatokat áthatja, és magától értetődővé teszi.³³

Ez a kijelölő képesség a Moldovai Köztársaság esetében mindmáig gyengének bizonyult, és az állam szimbolikus ereje is kevésnek mondható. A személyessé tett nemzeti identitás megalkotásában viszont az említett nemzetesítő államok érdekeinek és stratégiáinak nyomait lehet felfedezni, amelyekhez képest háttérbe szorulnak a moldovai állam ezen a téren mérhető eredményei. A rendszerváltás óta független állam által működtetett moldovaiságnak, az államiság szimbolizációjának kettős természete van:

31 2014-től a biometrikus útlevéllel rendelkező moldovai állampolgárok félévente 90 napot tartózkodhatnak vízummentesen a schengeni határokon belül. Erről bővebben lásd: <http://infoeuropa.md/ue-privind-rm/regulamentul-ue-nr-259-2014-al-parlamentului-european-si-al-consiliului-din-3-aprilie-2014-de-modificare-a-regulamentului-ce-nr-539-2001-al-consiliului/>, és: Decizie importanta pentru Republica Moldova: Inca un pas si scapa de vize pentru UE. Ziare.com 2014. március 14. <http://www.ziare.com/europa/moldova/decizie-importanta-pentru-republica-moldova-inca-un-pas-si-scapa-de-vize-pentru-ue-1287863> [letöltve: 2015. november 3.]

32 Verdery: i. m.

33 Uo.

kulturális esszencializmusában ellentmondásos (mi a moldovaiság?), kulturális tartalma folyamatosan változik (mit jelent moldovainak lenni?), a más-ság és azonosság intézményesítése nem egyértelmű (ki a moldovai és ki nem?), másrészt a moldovaiság meghatározásának kisajátításáért – ahogy fentebb már vázoltuk – folyamatos küzdelem folyik különböző, etnikailag is meghatározott politikai csoportok között. A moldovai állam és intézményeinek gyengesége pedig nagymértékben hozzájárult e harc eldöntetlenségéhez és elhúzódásához.³⁴

Bár a Moldovában zajló identitásépítések a legszembetűnőbbben az etnicitás keretein belül érvényesülnek, mielőtt ezekre rátérnénk, fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a párhuzamosságok és konkurens közösségek azokon kívül, a különböző nyilvánosságok és közösségek mentén is értelmezhetőek. Kiváló példa erre a 2011-es Velencei Biennálén első alkalommal részt vevő Moldovai Köztársaság reprezentációja körül kitört botrány,³⁵ amely jól megmutatta a moldovai társadalom különböző rétegei és csoportjai között húzódó – nem feltétlenül etnikai – törésvonalakat. A Velencei Biennálé koncepciója szerint a nemzetek pavilonjai azokat a munkákat tartalmazzák, amelyek egy-egy helyi válogatást követően az adott országot jelenítik meg, a kortárs képzőművészet szabályai szerint. Moldova korábban – részben állandó pavilon híján – nem szerepelt a biennálén, és első hivatalos pavilonjába egy fiatal, akkor tizenhat éves festő (Valeria Dunca³⁶) „The World around Me” című kiállítása került, saját költségen és szponzori támogatásból. A fiatal festőnő ezt megelőzően több ízben állított ki kisinyovi galériákban, és vett részt csoportos kiállításokon hazájában és Romániában. A 2011-es biennálén Moldova képviselőjében – de a költségeket szintén saját forrásokból fedezve – a MOE³⁷ elnevezésű csoport is részt vett. Transznisztria nevű projektjüknek az volt a célja, hogy Moldovával, az ország helyzetével foglalkozzanak, egyfajta nyilvános platformot biztosítva a

34 Negură: Republica Moldova la un sfert de veac de tranziție... Id. kiad.

35 Köszönettel tartozunk Lendeczki Kingának, aki szakdolgozatában tekinti át a moldovai művészeti szcéna kontextusát és generációit, és felhívta a figyelmünket a 2011-es botrányra is. Lendeczki Kinga: *A művész felelőssége a részvételen alapuló társadalmilag elkötelezett művészeti projektben*. Szakdolgozat, ELTE BTK esztétika szak, 2015.

36 <http://www.valeriadunca.com/>

37 <http://www.artapart.org/trasnistria.html>, lásd bővebben: <https://lists.idash.org/pipermail/oberlist/2011-April/004153.html> oldalon követhető vita során azonban az is felmerült, hogy a MOE kurátora, Oxana Maleeva szentpétervári művészeti menedzserként dolgozik – utalva az „etnikumra” –, ez a szál azonban később nem lett tovább bontva.

párbeszédnek. A Moldovai Köztársaság „színeiben” azonban még egy harmadik társaság is jelen volt Velencében, még ha csak „virtuálisan” is: a Kortárs Művészeti Központ (KSA:K) kezdeményezésére létrejött „virtuális pavilon” a „Ghost Pavilion” nevet kapta. Itt független és a kortárs képzőművészeti színteret képviselő szereplők szólaltak meg, mutattak be munkákat, és vetettek fel kérdéseket Moldova „láthatóságának” ellenőrizhetetlenségével, a művészeti szcena szétfejlődésével, a nyilvánosság és nyilvános viták hiányával kapcsolatban.³⁸ Tehát ezen a nemzetközi kortárs képzőművészeti eseményen Moldova egyszerre három „pavilonnal” mutatkozott be, három egymásra nem igazán reflektáló, összefüggéstelen narratívát alkotva. A három szereplői kör egyidejű megjelenése, csakúgy, mint a biennáléval kapcsolatos intenciójuk szimbolikusan mondható: a fiatal tehetség, aki az esztétikumra, a hagyományosan szépre fókuszál, és egyéni ambícióból, de a kulturális minisztérium engedélyével mutatkozik be egy rangos nemzetközi megmérettetésen; művészek, akik nemzetközi szinten is sikeresek, de a divat világának képviselőiként arra használják fel az eseményt, hogy szélesebb közönség előtt népszerűsítsék brandjüket, valamint a harmadik társaság, amely a moldovai művészeti szcena intézményesülését próbálja elősegíteni, számon kérve az állam intézményein (a kulturális minisztériumon) annak alapvető funkcióit.

Birodalmi kisebbségek, moldovanisták, unionisták

Ahogy a fentebbi vázlatos áttekintésből is jól látszik, a mai Moldovai Köztársaság térségében a 19. század óta több állami keret és politikai-társadalmi berendezkedés váltotta egymást. Bár Besszarabia/Moldova mindvégig az egyes államalakulatok perifériája maradt, az egyes rendszerek mindegyike megpróbálta – több-kevesebb sikerrel – integrálni a régiót. A térség lakosságának összetételében, struktúrájában és elitjeiben e történelmi-politikai fordulatok mélyreható változásokat generáltak. A rezsimváltások ráadásul viszonylag gyorsan követték egymást (1812, 1917, 1918, 1940, 1941, 1944, 1989/91, 1992), így a népesség akár többet is átélhetett belőlük egy emberöltőn belül. De még a – mából visszatekintve – „tartósabbnak” számító időszakokon belül is megfigyelhetők különbségek.³⁹

Nem csoda, hogy a politikai és társadalmi struktúrák ilyen mértékű változékonysága azok instabilitásához vezetett. Ilyen körülmények között nem

38 Lendeczki: i. m.

39 Ha csak az 1944–1991 közötti, szovjet korszakot nézzük, akkor is megkülönböztethetjük az ötvenes évek második felének „román” szakaszát vagy a nyolcvanas évek végét a többi időszaktól.

tudtak megszilárdulni a hétköznapiakat jellemző mechanizmusok, „magától értetődőségek”, ami hozzájárult a közösségi és egyéni identitások bizonytalanságához és képlékenységéhez (vagy más szempontból nézve komplexitásuk fennmaradásához, „letisztulásuk” elmaradásához). Noha Moldova lassan negyed évszázada független, demokratikus berendezkedésű állam, ez az instabilitás azóta sem szűnt meg, sőt úgy tűnik, mintha állandósult volna. Erre a régió már említett határvidék-jellege is ráerősít.

Az egyes állami és politikai rendszerek konkurens közösség- és identitás-építő politikákat folytattak. Nem egyszer egy időben, egymással rivalizálva próbáltak szocializációs közegeket létrehozni, és a maguk képére formálni az embereket. E politikák egyes, eszközként is szolgáló eszméi – vagy adott esetben csupán azok egyes elemei – máig jelen vannak a moldovai nyilvánosságban, sőt gyakran meghatározzák azt, így érdemes röviden bemutatni őket.

Az Oroszországhoz, majd a Szovjetunióhoz való tartozás egy multietnikus nagyhatalom kereteit biztosította a régió lakosainak, integrálva őket a birodalom társadalmi struktúrájába, és megnyitva előttük számos mobilitási csatornát mind szociális, mind földrajzi értelemben.⁴⁰ Az orosz és szovjet hatóságok egyaránt tudatosan alkalmazták az oroszosítás eszközeit, és támogatták a spontán oroszosodást is. Mindez már a cári korszakban is érvényesült, de még fokozottabban nyilvánult meg a Szovjetunió idején, amikor egy erőteljes, ideológiai meghatározottságú és többretű identitásépítéssel is kiegészült.⁴¹

Az orosz és szovjet korszakok örökségeként a nyolcvanas évek végén Moldovában viszonylag nagyszámú orosz, ukrán – vagy a Szovjetunió más tagállamaiból érkezett, de a társadalmi érintkezésben főleg az orosz nyelvet használó – közösségek éltek.⁴² A legjelentősebb ezek közül az orosz, amely jóllehet csak az ország második legnagyobb kisebbsége, súlyát azonban az ukránok nagyobb része és más kisebbségek is növelik, együtt egyfajta „orosz

40 A falusi lakosságnak a 20. század második felében bekövetkezett tömeges városiasodása mellett számtalan példa van Moldova orosz/szovjet integrációjára a 19. századtól a 20. század végéig, az Orosz Birodalom és a Szovjetunió területén elhelyezkedett és karriert befutott moldovaiaktól a Moldáv SzSzK-ban nyugdíjasként letelepedő szovjet katonatisztekig.

41 A „szovjet emberről” lásd pl. Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: *Oroszország története*. Maecenas, Budapest, 1997, 530–534.

42 1989-ben Moldova lakosságának 13,8%-át alkották az ukrán, 12,9%-át pedig az orosz nemzetiségű személyek, 2004-re arányuk 8,4%-ra, illetve 5,9%-ra csökkent (Transznisztria nélkül). Forrás: Protsyk, Oleh: *Nation-building in Moldova*. <http://www.policy.hu/protsyk/Publications/NationalismInMoldova.pdf>

ajkú” (ruszofón) közösséget alkotva. Az oroszok egyéb szempontból is fontosak: többségük városi, viszonylag magas státusú, és részben a román nemzeti emancipációs mozgalom sikerei és a Szovjetunió felbomlása után is meg tudták őrizni viszonylag kedvező pozícióikat.⁴³ Helyzetük ugyanakkor megváltozott, a birodalom domináns közösségéből (szociológiai értelemben a Moldáv SzSzK-ban nem számítottak kisebbségnek) hirtelen kisebbséggé – mégpedig egy sajátos mentalitású „birodalmi kisebbséggé” – váltak,⁴⁴ és félték, hogy státusuk a román nemzeteszmé és egyesülési törekvések térhódításával tovább fog romlani. Voltak, akik közülük Oroszországba vagy Ukrajnába költöztek, de a Moldovában maradók túlnyomó része azon politikai vezetők felé fordult, akik azt ígérték nekik, hogy fenntartják az eddigi status quót, vagy legalább védelmet biztosítanak a román nacionalizmus túlkapásaival szemben. Az orosz kulturális értékekkel (vagy akár a mindenkori orosz állam érdekeivel) történő azonosulás kiegészülhetett a szovjet idők és az államszocializmus utáni nosztalgiával is, különösen a rendszerváltást követő gazdasági hanyatlás és létbizonytalanság körülményei között, az életminőség és a kilátások romlásának hatására. Az oroszok és orosz ajkúak⁴⁵ fontos szavazóbázist jelentenek a képviselőkre vállalkozó politikai csoportok számára. A nyolcvanas évek végén elsősorban a Szovjetunió fennmaradása mellett kampányoló Interfront-mozgalmak tömörítették őket (amelyek fő bázisa Transznisztria volt⁴⁶), később az Unitate-Jegyinsztvo [„Egység”] párt, majd a politikai spektrum baloldalán

43 King: i. m. 176–177.

44 Erről lásd Brubaker: i. m. 48–60. Brubaker a jelenség több példáját is említi az egykori Szovjetunió területéről, a Baltikumról bővebben lásd Lagzi Gábor: Többség és kisebbség a Baltikumban (1989–1991). In Krausz Tamás – Mitrovits Miklós – Zahorán Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*. L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2010, 174–192.; de korábban hasonló helyzetbe kerültek például az első világháború után Csehszlovákiához került németek és magyarok, valamint a Romániához került magyarok is. A „birodalmi kisebbség” kifejezést Horia Roman Patapievic használta a – szerinte bezárkózó és kisebbségi státusába beletörődni képtelen – romániai magyarságra *Minoritățile imperiale c. esszéjében* (22, 1998/38.).

45 Dungaci, Dan: „Minorități etno-imperiale” și tensiuni etnice în Republica Moldova. *Adevarul.ro* 2009. december 13. http://adevarul.ro/international/in-lume/minoritati-etno-imperiale-tensiuni-etnice-republica-moldova-1_50ad64697c42d5a66394484a/index.html [letöltve: 2015. október 24.]

46 Țăranu, Anatol: Parlamentul independenței și conflictul transnistrean. *Akadosmos*, Nr. 3 (22), 2011. szeptember. 12. Az Interfront mozgalom egyik vezetője Vlagyimir Voronyin volt, aki később az újjászervezett kommunista párt elnöke, 2001–2009 között pedig Moldova államfője lett. King: i. m. 166.

elhelyezkedő formációk (szocialisták, kommunisták). Az orosz nyelvi-nemzeti védekezés és a szovjet/(poszt)kommunista ideológia így szinte elválaszthatatlanul összefonódott a független Moldova közéletében.

Román nacionalista részről gyakran éri őket az a kritika, hogy orosz-szovjet birodalmi érdekből, annak képviselőiként kerültek Moldova területére – főleg a városokba, különböző politikailag vagy gazdaságilag fontos kulcspozíciókba –, új lakóhelyükhöz nem alkalmazkodtak (sokszor nem tanultak meg románul), és lojalitásuk továbbra is inkább az „anyaország” felé húzza őket⁴⁷. Az előző korszakból megörökölt strukturális-interetnikus feszültségek⁴⁸ a rendszerváltás generálta változásokban is jelentkeztek – az elitcsere folyamán mindkét fél aránytalanságokra és diszkriminációra panaszkodott – a román moldovaiak azt nehezményezték, hogy az oroszok vagy orosz nyelvűek gyakran felülreprezentáltak voltak az elitekben⁴⁹, míg a másik fél a román nacionalizmus kizárólagosságát kifogásolta.

A moldovai identitás-építkezések egy másik markáns kategóriáját ma a moldovanisták alkotják. A „moldáv nemzet” konstrukciója elsősorban a moldovai román nyelvű népesség premodern (regionális) identitására építve próbálta minél jobban leválasztani a Moldáv SzSzK román nyelvű lakóit az aktuális román kultúrától. Ezt nagyban elősegítette a már említett körülmény, hogy a mai Moldova lakossága csak nagyon csekély mértékben vett részt a modern román nemzet építésében. A szovjet korszakban a „jó moldovai” a Szovjetunió lojális állampolgára és kommunista, továbbá a román-tól különböző identitású („moldáv”) és kétnyelvű (orosz és „moldáv nyelvű”) volt. A moldovanista ideológiát a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján háttérbe szorította a román nemzeti emancipáció lendülete, de Moldova függetlenségének 1991-es kikiáltása után – bár kissé módosult formában – fokozatosan újra megjelent. Mivel a belpolitika egyik viszonyítási pontjaként működik, napjainkban is a közéleti-politikai viták középpontjában találjuk. Piotr Oleksy lengyel elemző három nagyobb altípusát különbözteti

47 A kutatások szerint azonban a nem román anyanyelvű moldovai állampolgárok nem azonosulnak automatikusan „anyaországaikkal” – egy 2006-os felmérés szerint a megkérdezett moldovai oroszok és ukránok több mint fele (56 és közel 60%-a) „büszke” vagy „nagyon büszke” arra, hogy moldovai állampolgár. Lásd Protsyk, Oleh: i. m. Erről a jelenségről kimerítő elemzést nyújt Laruelle, Marlene: *The „Russian World.” Russia’s Soft Power in Geopolitical Imagination*. Center on Global Interests, Washington, 2015.

48 Brubaker: i. m. 44–48.

49 Cașu, Igor: Modernizarea RSS Moldovenești după modelul sovietic: eșec sau succes? In Rusu: i. m. 31.

meg: a keleti szláv kötődésű, Transznisztria állami ideológiai alapjaként szolgáló „keleti moldovanizmust”, az „állampolgári moldovanizmust”, valamint az „etnikai moldovanizmust”, melyek közül az utóbbi két irányzat játszik szerepet a moldovai identitásépítésben és küzdelmekben.⁵⁰ Az állampolgári moldovanizmus célja a moldovai politikai nemzet létrehozása-konzolidálása, amelynek a Moldovai Köztársaság minden állampolgára egyenrangú tagja, etnikai/nemzeti hovatartozásától függetlenül. Az irányzat szószólói elsősorban Moldova függetlenségére és szuverenitására helyezik a hangsúlyt, és bár nem tagadják a moldovaiak román kötődéseit, főképp a lakosság erős helyi – és gyenge román – identitásából, a moldovai román nyelvű közösség önálló (Romániától különböző) fejlődéséből, sajátos kollektív tapasztalataiból indulnak ki, továbbá deklaráltan fontosnak tartják az ország többi (nem román) közösségének integrálását is. Az etnikai moldovanizmus hívei viszont ennél tovább mennek: az etnikailag vegyes lakosság állampolgársági alapú „befogadásán” túl kidomborítják az önálló „moldáv nemzet” és nyelv koncepcióját is. A moldovanizmust instrumentalizáló politikai erők retorikájukban gyakran vegyítik a két altípus egyes elemeit.⁵¹ A moldovanizmusra építő pártok a moldovai orosz nyelvű és egyéb kisebbségek megnyerésére is törekednek.

Az etnikai moldovanizmus bírálói általában az egész elmélet szovjet, nagyhatalmi diverzió-jellegét (az „oszd meg és uralkodj!” elv alapján) emelik ki, az alapját képező történeti és nyelvtudományi érveket pedig erőltetetteknek és tudománytalanoknak tartják. A „moldávok” szerintük inkább elnemzetlenített románok, mintsem önálló nemzeti identitással rendelkező közösség, a román anyanyelvű moldovaiak pedig legfeljebb a román nemzet regionális ága, míg a nyelvük a román egyik dialektusa. A moldovanizmust ma is Moszkva nagyhatalmi érdekeit szolgáló koncepciónak tekintik, a napi politikában vele összefonódó posztkommunista nosztalgiákat pedig antidemokratikus beidegződésként értékelik. De az unionisták még az állampolgári moldovanizmust is egyfajta árulásnak tartják, amely révén a moldovanista elitek – egyéni érdekeiket a román nemzeti érdekek elé helyezve – szerintük elszalasztották (vagy egyenesen meghiúsították) a Romániával való (újra)egyesülés egyedülálló történelmi esélyét.

50 Oleksy, Piotr: Discourse on National Identity in Moldovan Politics after 2009. *Przeгляд Strategiczny*, 2012, no. 2, 128–131. Egy másik felosztásért lásd March, Luke: From Moldovanism to Europeanization? Moldova’s Communists and Nation Building. *Nationalities Papers*, Vol. 35, 2007, No. 4, September, 602–605.

51 Uo.

A harmadik meghatározó – és az előbbiekkal folyamatos versenyben álló – identitás-építkezést a Romániával való egyesülés hívei folytatják a Moldovai Köztársaságban.⁵² Román értelmiségiek már a 19. századi orosz Besszarábiában is próbálták terjeszteni a modern román nemzeteszmét – Havasalföldre, Erdélyhez és Bukovinához hasonlóan –, ám a román nemzeti integrációs törekvések csak az 1918-as egyesülést követően tudtak itt szabadon kibontakozni. A Nagy-Románia keleti tartományában zajló nemzetállam-építés – vagyis a modern román identitás helyi meggyökereztetésére tett kísérlet – azonban 1944-ben megszakadt. Az ezt követő időszakban a román nemzeti összetartozás hirdetését üldözték a szovjet hatóságok, így ezeknek csak elszórt megnyilvánulásaira kerülhetett sor.⁵³ A moldovai rendszerváltástól elválaszthatatlan román nemzeti emancipációs folyamat felszínre hozta a Romániával való (újra)egyesülés eszméjét is, amellyel azonban csak a román anyanyelvűek kisebbsik hányada tudott azonosulni, a nem románokról nem is beszélve. Az unionisták célja világos: az 1812-ben erőszakkal leválasztott moldovaiak (re)integrációja és a „két román állam” (újra)egyesítése, Nagy-Románia újjáalakítása.⁵⁴ Esszencialista érvelésük szerint Moldova Romániához való csatlakozása („visszatérése” a románságba) nemcsak legitim törekvés, hanem egy természetes, szerves nemzet- és államépítési folyamat betetőzése.

Az unionistákra irányuló kritikák egyrészt arra vonatkoznak, hogy az egyesülés hívei – a Prut mindkét partján – általában nem tudnak mit kezdeni a Moldovai Köztársaságban élő többi, nem román anyanyelvű közösséggel, másrészt pedig hogy nem veszik figyelembe Moldova „különfejlődését” a 19. század eleje óta, az ebből eredő sajátosságokkal, a román nyelvű népességen belüli identitás-árnyalatokkal együtt. Az unionista szemléletről

52 A Bukarest irányából folytatott román nemzetépítésre most nem térünk ki, Bukarest aktív Moldova-politikájával kapcsolatban lásd Kiss Ágnes: Románia határon túli románságpolitikája az 1990–2004 között hatályos jogszabályok tükrében. *Magyar Kisebbség*, 2005. 1–2. sz., 298–353.; Iordachi, Constantin: A nemzet újrarájzolt határai: a magyar „státustörvény” és Románia kettős állampolgárságra vonatkozó politikája a Moldovai Köztársaságban. *Magyar Kisebbség*, 2002. 3. sz., 90–116.; Culic, Irina: Az állampolgárság visszaállításától a kedvezményes (vissza)honosításig: a kettős állampolgárság politikájának kiterjedése Romániában 1989 után. *Magyar Kisebbség*, 2013. 3–4. sz., 96–128.

53 Erről lásd Cașu, Igor: Politici identitare în Moldova sovietică și post-sovietică. In Rusu: i. m. 64., valamint Țurcanu: i. m. 504–509.

54 Piotr Oleksy „pán-romanizmusnak” nevezi az unionista eszmét. Oleksy: i. m. 128.

sokat elárul például a transznisztriai kérdés megoldásának az a javaslata,⁵⁵ amely szerint a Romániával egyesülendő Moldova észak- és dél-besszarábiai területeket kapna Ukrajnától a de facto egyébként is leszakadt Transznisztriáért cserébe. A felvetés egyszerűen nem is számol a kisinyovi és máshol élő oroszok, ukránok és más kisebbségek, valamint a nem román identitású moldovaiak véleményével.

Az identitásépítések rivalizálása a független Moldovai Köztársaságban (1991–2015)

A felsorolt identitás-konstrukciók általában nem „vegytiszta” formában léteznek. A moldovai politikai mezőben és a nyilvánosságban – és különösen a hétköznapi interakciókban – inkább különféle elegyeikkel és a köztük lévő átmenetekkel, árnyalatokkal lehet találkozni. Míg a rendszerváltás előtti korszakokban (pl. Nagy-Romániában vagy a szovjet időszakban) a fennálló rezsimek nemigen túrték a meghatározott identitás-konstrukciótól és a „hivatalos” diskurzustól való eltéréseket, az 1980–90-es évek fordulója óta Moldovában az egyes irányzatok szabadon és párhuzamosan érvényesülhetnek, egyszerre alakítva a moldovai állampolgárok nemzeti azonosulását és vetélkedve a kötődésükért. Charles King amerikai politológus könyvében többször is rámutat, hogy a moldovai politikusok többsége inkább az ország multietnikus jellegét hangsúlyozza (Transznisztriát is beleértve), Moldovát alkotmánya sem határozta meg „nemzetállamként”, lakóit pedig nagyfokú interetnikai tolerancia jellemzi.⁵⁶ Ez a szabadság, a Moldovai Köztársaság sokszínű valóságának tudomásul vétele azonban – Petru Negură már hivatkozott írása szerint – inkább az állam gyengeségének és elitjei megosztottságának a következménye. Más szóval a „nem szándékolt pluralizmus” nem a moldovai demokráciának köszönhető, hanem annak, hogy az egyes elitsoportok és építkezéseik közötti harc a rendszerváltás óta sem dőlt el. Ekképp egy domináns moldovai állami identitás sem tudott

55 Lásd pl. A solution for the Transnistrian conflict: an exchange of territories between Ukraine and Moldova/ANALYSIS. *Moldova.org* 2013. szeptember 30. <http://www.moldova.org/a-solution-for-the-transnistrian-conflict-an-exchange-of-territories-between-ukraine-and-moldovaanalysis-239232-eng> [letöltve: 2015. szeptember 10.], illetve General din Republica Moldova: În 10 ani vom face parte din România. *Adevarul.ro* 2015. március 07. http://adevarul.ro/news/eveniment/general-moldovean-In-10-ani-republica-moldova-parte-romania-1_54faa0ad448e03c0fd507c40/index.html [letöltve: 2015. szeptember 10.]

56 King: i. m. 173–174.

kikristályosodni.⁵⁷ Alább ezeket az építkezéseket próbáljuk meg röviden áttekinteni 1991-től 2015-ig.⁵⁸

Igor Cașu moldovai történész a Moldovai Köztársaság identitás-politikájának három szakaszát különbözteti meg az 1989–2008 közötti időszakban. Az első években, a politikai rendszerváltással egy időben (1989–1994) felívelő pályán volt Moldovában a „negyvennyolcas, militáns romanizmus” mozgalma,⁵⁹ ami számos szimbolikus eredményben is megnyilvánult. A függetlenség kikiáltása után azonban a román nemzeti emancipációs mozgalom (a Moldovai Népfront és a belőle alakult Keresztény-Demokrata Népfront) élére állt moldovai kulturális elitiek és a Romániával való egyesülés hívei fokozatosan alulmaradtak a politikai elitekkel szemben. Az utóbbiak – nagyrészt a korábbi nómenklatúra tagjai – számára nem volt túl vonzó kilátás sem az „unió”, sem a Szovjetunióban való maradás, és pragmatikusabban viszonyultak Moldova aktuális adottságaihoz is. Az ország gazdaságának keleti (posztszovjet-orosz) beágyazottságát (az árucserében és a munkaerőpiacon egyaránt), valamint lakosságának vegyes összetételét és területi integritását figyelembe véve inkább a függetlenség mellett kötelezték el magukat. Az elemzők ennek jeleként értékeli Mircea Snegur elnök beszédét a „Casa Noastră – Republica Moldova” [„Otthonunk – a Moldovai Köztársaság”] kongresszuson, 1994 elején. A politikus, akit 1989-ben választottak a Moldáv SzSzK Legfelső Tanácsa Elnökségének élére, 1991 és 1996 között pedig a független Moldovai Köztársaság első elnöke volt, a nyolcvanas évek végén a román nemzeti emancipáció támogatójaként, majd a moldovai-román kulturális és gazdasági integráció híveként volt ismert,

57 Negură: Republica Moldova la un sfert de veac de tranziție... Id. kiad.

58 A Moldovai Köztársaság kilencvenes évekbeli politikai viszonyairól bővebben lásd King: i. m. 149–171.; a kilencvenes évek végétől a 2009-es fordulatig lásd Cimpoeșu, Dorin: *Republica Moldova, între România și Rusia. 1989–2009*. Biblioteca revistei „Limba Română”, Chișinău, 2010, 92–258.; a 2009 utáni események vázlatos áttekintését lásd CRONOLOGIA crizei politice și economice din Republica Moldova din 2009 incoace / Sase ani de batalie între Est și Vest – Hotnews. *In profunzime.md* 2015. október 30. <http://inprofunzime.md/stiri/politic/cronologia-crizei-politice-si-economice-din-republica-moldova.html> [letöltve: 2015. november 4.], illetve Negură: Republica Moldova la un sfert de veac de tranziție... Id. kiad. A 2015. őszi tüntetésekről lásd Negură, Petru – Sprinceană, Vitalie: Protestele de la Chișinău, între ingeri, demoni și alte ființe imaginare. *Platzforma* 2015. október 4. <http://www.platzforma.md/protestele-de-la-chisinau-intre-ingeri-si-demoni-si-alte-fiinte-imaginare/> [letöltve: 2015. november 4.]

59 Cașu: Politici identitare în Moldova sovietică și post-sovietică. Id. kiad. 67.

ám 1994-ben már a „moldáv nemzet” kontinuitásáról beszélt, független államiságának hagyományát 1917-től számítva.⁶⁰

A moldovai társadalmi helyzet komplexitása már az 1980-as évek legvégén, a román emancipációs mozgalom előretörése idején megnyilvánult. A román nemzeti követelések, majd a Romániával való egyesülést követelő unionista mozgalom ellen egyre erőteljesebben sikerült mozgósítani a lakosság orosz, kisebbségi vagy „szovjet” identitású csoportjait, de megmutatkoztak a román nyelvű lakosságon belüli törésvonalak is.⁶¹ Az ország területi integritását pedig a román térnyeréstől tartó kisebbségi és szeparatista megmozdulások fenyegették: délen a gagauzok, a keleti, Dnyeszteren túli rajonokban pedig az oroszok és ukránok szervezkedtek. Ezek közül a gagauz-kérdést ugyan sikerült békésen rendezni, ám a másik a már említett transznisztriai fegyveres konfliktusba torkollott, és máig megoldatlan problémaként van jelen. A román egyesülés hívei kisebbségbe kerültek mind a parlamentben, mind a társadalomban, és a Moldova függetlenségét előnyben részesítő viszonyulás lett a meghatározó.⁶²

A következő szakaszban (1994–2001) az identitás kérdései helyett inkább a gazdasági nehézségek voltak a középpontban. Ugyanakkor az 1994–1998 között hivatalban lévő, agrárpárti dominanciájú kormányok több, bizonyos visszarendeződésre utaló intézkedést is foganatosítottak: a parlament 1994-ben ratifikálta Moldova csatlakozását a Független Államok Közösségéhez,⁶³ a közéletben pedig egyre nagyobb teret nyert az etnikai moldovanizmus eszméje.

Az etnikai moldovanizmus „pártideológiából állami ideológiává való transzformálására”⁶⁴ a kommunista párt betiltása után új név alatt („A Moldovai Köztársaság Kommunista Pártja”) megszerveződött kommunista tettek kísérletet 2001 és 2009 között.⁶⁵ A kommunista kormányzat Vladyimir Voronyin elnök vezetésével nyíltan moldovanista, románellenes és

60 Erről bővebben lásd King, Charles: Moldovan Identity and the Politics of Pan-Romanianism. *Slavic Review*, Vol. 53.1994, No. 2 (Summer), 352–355.; valamint Musteață, Sergiu: Dilemele Republicii Moldova. *Arhiva Moldaviei*, vol. IV, 2012, 109.

61 King: Moldovan Identity and the Politics of Pan-Romanianism. Id. kiad. 352.

62 Cașu: Politici identitare în Moldova sovietică și post-sovietică. Id. kiad. 67.

63 Moldova kezdettől fogva ingadozott a keleti és nyugati struktúrák között: Snegur elnök már 1991-ben csatlakozott a FÁK-hoz, de a parlament ezt 1994-ig nem ratifikálta. Az 1998–1999 közötti „Európa-barát” kormányok pedig az Európai Unió felé kezdtek el közeledni.

64 Cașu: Politici identitare în Moldova sovietică și post-sovietică. Id. kiad. 67.

65 Igor Cașu hivatkozott elemzése csak 2008-ig tekintette át a moldovai közéletet, de a harmadik szakasz a 2009-es választásokat követő zavargásokkal, majd egy ellenzéki

oroszbarát politikát folytatott, többször is diplomáciai konfliktusba kerülve az egyre aktívabb Moldova-politikát folytató Romániával; igaz, 2005 után a retorikában az orosz orientációt az EU-integráció melletti elköteleződés váltotta fel.⁶⁶ A kommunisták és szövetségeseik identitás-koncepcióját a leghívebben egy 2003-ban elfogadott törvény tükrözi. „A Moldovai Köztársaság Nemzeti Politikájának Koncepciója” nevet viselő törvény ugyan az ország „multikulturális és többnyelvű népének integrációját és konszolidációját” tűzi ki célul, illetve „az általános nemzeti érdekek összehangolását az összes etnikai és nyelvi közösség érdekeivel”, ám a számos jól hangzó megfogalmazás mögül az etnikai moldovanizmus elmélete bontakozik ki a maga teljes valójában, több kétes történelmi hivatkozási ponttal.⁶⁷ A törvény – nemzeti szempontból egyébként meglehetősen nagyvonalú – szövege a „moldáv nemzet” és nyelv meglétéből indul ki, és ennek szellemében szeretné, többek közt, „semlegesíteni” a „demoldovanizálási kísérleteket” és a „moldáv nemzet” stb. létezésének tagadását, illetve a „moldáv nyelv” megnevezés „ignorálását”.⁶⁸

A 2009 eleji parlamenti választások a visszaélések miatt ellenzéki tüntetésekbe és zavargásokba torkollottak, amelyek következtében meg kellett ismételni a szavazást. A júliusi választásokon a korábbi ellenzéki pártokból összeállt koalíció (Alianța pentru Integrarea Europeană, „Szövetség az Európai Integrációért”) jutott hatalomra, amelyet az antikommunizmus és az „Európa-pártiság” fogott össze.⁶⁹ A meg-megújított szövetség fontosabb pártjai – megnyerve a 2010-es és 2014-es parlamenti választásokat – azóta is kormányon vannak, ellenzékbe szorítva az orosz-orientációjú kommunista és szocialista pártot. Az identitás-építkezésekben nem következett be érdemi változás, és máig érvényes a fentebb vázolt konstelláció – a moldovaniz-

koalíció hatalomra kerülésével véget ért, az utána következő pedig tulajdonképpen máig tart.

66 Cașu: Politici identitare în Moldova sovietică și post-sovietică. Id. kiad. 68–69.

67 Ilyen például a moldáv nép és államiság sok évszázados folyamatossága, amelynek mérföldköveit – többek közt – 1359 és 1917 mellett a Moldáv Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság 1924-es létrejötte, illetve Moldova mai határainak 1940-es kialakítása alkotja; az utóbbi két évszám a szovjet nagyhatalmi érdekérvényesítés furcsa integrálását jelenti a moldovai államiság koncepciójába. Lege nr. 546. din 19. 12. 2003 privind aprobarea Concepției politicii naționale a Republicii Moldova. <http://lex.justice.md/md/312846/>

68 Uo. A törvénnyel kapcsolatban lásd még Musteață: i. m. 110–111., a Voronyin elnöksége alatti identitás-politikáról lásd Oleksy: i. m. 130–131.

69 A kormányok kritikáját lásd Negură: Republica Moldova la un sfert de veac de tranziție... Id. kiad.

mus versengése az unionista mozgalommal. Értelemszerűen azzal a különbséggel, hogy a 2009 óta kormányon lévő koalíciókon belül inkább az állampolgári moldovanizmus rivalizál a Romániával való egyesüléssel, anti-kommunista és EU-párti, részben „Románia-barát” retorikát alkalmazva, míg az etnikai moldovanizmus legelkötelezettebb hívének számító ellenzéki kommunisták és szocialisták jelenleg jóval kevesebb eszközzel rendelkeznek, mint korábban, retorikájukban pedig továbbra is erős az oroszbarátság és a Szovjetunió utáni nosztalgia. Moldova függetlenségét ugyanakkor senki sem kérdőjelezi meg nyíltan.⁷⁰

Az egyes csoportok, irányzatok, politikai pártok az identitásépítés megannyi módját, kellékét és eszközét alkalmazzák. Ha éppen hatalmon vannak, akkor megpróbálják – ki-ki stílusának, politikai kultúrájának megfelelően – a saját igényeik és elképzeléseik szerint alakítani, identitásépítésük szolgálatába állítani a különféle állami struktúrákat és azok működését (pl. a közmédiát, közigazgatást, történelemoktatást és emlékezetpolitikát), másrészt megpróbálják minél tartósabban mobilizálni a népesség vagy legalább saját híveik minél nagyobb részét (ami ellenzékéből és önkormányzati hatalmi pozíciókból is lehetséges). A sikeres mozgósításhoz a legmodernebb technikák – az internetes médiumok és fórumaik, illetve a közösségi hálózatok – professzionális használata egyre elengedhetetlenebb.

Az identitás-változások dinamikája nyomon követhető a moldovai népszámlálások és a közvélemény-kutatások eredményeiből, amelyekből kiviláglik, hányan tartják magukat „moldávnak”⁷¹ vagy románnak; a román anyanyelvűek a „moldáv”⁷² vagy a „román” megnevezést használják-e, illetve hogyan viszonyulnak Moldova esetleges Romániához való csatlakozásához. Egy 1992-es kutatás alapján a „moldáv nyelven” beszélők 87%-a

70 Oleksy: i. m. 131–134. Érdemes megemlíteni a moldovai Alkotmánybíróság 2013. december 5-i határozatát, amely szerint a „moldáv” nyelv azonos a románnyal. A határozat szövegét lásd Hotărîre Nr. 36 din 05. 12. 2013 privind interpretarea articolului 13 alin. (1) din Constituție în corelație cu Preambul Constituției și Declarația de Independență a Republicii Moldova. <http://lex.justice.md/md/350850/> [letöltve: 2015. november 7.]

71 A statisztikában „moldoveni”, lásd *Populația după naționalitățile de bază, în profil teritorial*. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ro&idc=295&id=2234> [letöltve: 2015. november 5.]

72 „Limba moldovenească”, lásd *Populația după naționalitățile de bază, limba maternă, și limba, în care vorbește de obicei*. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ro&idc=295&id=2234> [letöltve: 2015. november 5.]

„moldávnak” és nem „románnak” vallotta magát.⁷³ A 2004-es népszámlálás szerint Moldova lakosainak 75,8%-a vallotta magát moldávnak és mindössze 2,2%-a románnak, ugyanakkor az előbbiek 18,8%-a a románt nevezte meg anyanyelveként (a többiek pedig a moldávot).⁷⁴ A 2014-es népszámlálás – „kiszivárgott” és nem elismert – előzetes eredményei alapján a magukat moldávnak vallók aránya 56,8%-ra csökkent, míg a magukat románnak tartók aránya 23,2%-ra, vagyis az egy évtizeddel korábbi érték több mint a tízszeresére nőtt, a román mint anyanyelv pedig meg is előzte a „moldávot”.⁷⁵ Ami a Romániához való viszonyt illeti, a két ország egyesülésének eszméje – a román nemzeti emancipációs mozgalom minden sikere ellenére – a kilencvenes évek elején viszonylag szerény népszerűségnek örvendett. Egy 1991. januári reprezentatív közvélemény-kutatás szerint a lakosságnak csak kis hányada (3%-a) látta Moldova jövőjét Románián belül, a válaszolók 43%-a továbbra is a Szovjetuniót, 42%-a pedig a függetlenséget jelölte meg.⁷⁶ Egy 1992-es felmérés 10–12%-os támogatást mutatott ki a Romániával való egyesülés ügye mellett,⁷⁷ míg a már említett 1992-es kutatás szerint még a moldáv népességnek is csak kevesebb, mint 10%-a támogatta az uniót.⁷⁸ Egy 1994-es, a kormány által végeztetett – és vitatott – felmérés során a választók 95%-a Moldova függetlensége mellett foglalt állást, elutasítva a csatlakozást Romániához.⁷⁹ A különféle közvélemény-kutatások azóta is meg lehetőségen ellentmondásos eredményekkel szolgálnak e tekintetben: a 2010-es évek elején végzett felmérések szerint a moldovai állampolgárok 3–10%-a

73 King: Moldovenii. România, Rusia și politica culturală. Id. kiad. 163.

74 Protsyk: i. m. Az adatok Transznisztria nélkül értendők.

75 Rezultate surprinzătoare și interese uriașe în spatele recensământului din Republica Moldova. *Cotidianul.ro* 2015. január 5. <http://www.cotidianul.ro/rezultate-surprinzatoare-si-interese-urias-e-in-spatele-recensamantului-din-republica-moldova-254357/> [letöltve: 2015. október 25.]. Az adatokat azonban a Moldovai Statisztikai Iroda nem ismerte el, a hivatal közleményét lásd <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=30&id=4604>, érdeklődésünkre pedig az a válasz érkezett, hogy az eredményeket 2016 decemberében teszik közzé. Több elemző ugyanakkor a két „román” adat ilyen arányú növekedését is kevesellte, lásd Liviu G. Stan: Fraudă: rezultatele recensământului, comentate dur. *Infoprut.ro* 2015. január 2. <http://infoprut.ro/35222-frauda-rezultatele-recensamantului-comentate-dur.html> [letöltve: 2015. október 25.]

76 Negură: Republica Moldova la un sfert de veac de tranziție... Id. kiad.

77 Oleksy: i. m. 129.

78 King: Moldovenii. România, Rusia și politica culturală. Id. kiad. 163.

79 Protsyk: i. m. Charles King több mint 90%-ot említ. King: Moldovenii. România, Rusia și politica culturală. Id. kiad. 163.

támogatta volna az egyesülést,⁸⁰ míg egy 2014-es kutatás alapján a megkérdezettek meglepően magas arányban, 52%-ban voltak „inkább” vagy „határozottan” a Romániához való csatlakozás mellett.⁸¹

Az 1991 óta tartó identitás-építkezések „nagy témái” mind a múltban gyökereznek, és mind szoros összefüggésben és kölcsönhatásban vannak egymással. Az egyik központi témakör a nyelvet érinti – az egyes, Moldovában beszélt nyelvek státusa és presztízse, használatuk módjai és helyei, oktatásuk, ismeretük, és a többi kapcsolódó kérdés nemcsak a közéleti vitákban, hanem a hétköznapi szintjén is kihat az emberek életére. Valamivel elvontabb, de „üzenetét” tekintve nem kevésbé jelentős a nemzeti és állami szimbólumok témája. Moldova zászlója, címere és himnusza, kiválasztásuk és módosításuk, illetve az erre irányuló törekvések jól tükrözik az aktuális identitáspolitikákat. Nincs ez másképp a történelem értelmezése esetében sem, a történelem instrumentalizálása ugyanis Moldovában is rendkívül erősen érvényesül. Az aktuálisan „hivatalos” és „alternatív” történelemszemléletek rivalizálása tetten érhető egyrészt az oktatásban és a tudományos életben (pl. a „moldáv nemzet” és nyelv konstrukciója egyúttal történettudományi és nyelvészeti kérdés is), másrészt az emlékezetpolitikában és annak megannyi megnyilvánulásában (az ünnepekben és emléknapiakban, az emlékművekben és utcanevekben vagy akár a bankjegyeken). Szintén nagy horderejű ügy az ország nyugati vagy keleti orientációja, kötődései, a két világ közötti ingadozás. Az Oroszország és az Európai Unió között egyensúlyozó Moldovában nem csak a pártpolitikai diskurzusban és kormányzati döntésekben, hanem a lakosság mindennapjaiban is megfigyelhető ez a megosztottság – vagy inkább többes kötődések rendszere, hiszen a közéleti kampányok mögött a moldovaiak általában kihasználják a

80 Vidu, Valentin: Doar 3% dintre moldoveni vor unirea cu România. Un sfert din cetățenii Moldovei au sentimente negative față de români, jumătate se plâng de prea multă democrație. *Gandul.info* 2010. november 5. <http://www.gandul.info/international/doar-3-dintre-moldoveni-vor-unirea-cu-romania-un-sfert-din-cetatenii-moldovei-au-sentimente-negative-fata-de-romani-jumatate-se-plang-de-prea-multa-democratie-7695164> [letöltve: 2015. november 4.]; 40% dintre moldoveni vor unirea cu Rusia și doar 5% – unire cu România. *Hotnews.md* 2011. március 1. <http://www.hotnews.md/articles/view.hot?id=9305> [letöltve: 2015. november 4.] és Sondaj: 10% din moldoveni vor unirea RM cu România peste 20 de ani. *Unimedia.info* 2012. július 24. <http://unimedia.info/stiri/sondaj-10-din-moldoveni-vor-unirea-rm-cu-romania-peste-20-de-ani-50279.html> [letöltve: 2015. november 4.]

81 *Studiu privind identitatea națională în Republica Moldova. Report preliminar.* Centrul Român de Studii și Strategii, București, 2014. március. http://www.romanii.ro/images/stories/2014/crss_moldova.pdf

határvidékiségből adódó lehetőségeket (mintegy a szükségből erényt kovácsolva), és zavartalanul közlekednek a „Kelet” és a „Nyugat” között. A következőkben e nagy témák közül válogatva vizsgáljuk meg azok konkrét lecsapódását a kisinyovi hétköznapi szintjén.

3. Etnicitás a kisinyovi hétköznapiakban

Terepkutatásunk során elsősorban azt vizsgáltuk, hogy az említett (román/moldovai/moldáv/orosz) identitás- és közösségépítést célzó folyamatok milyen közegben érvényesülnek, és hogyan működnek napjainkban, milyen helyi értelmet nyernek?⁸² Ezt a kérdést az előbbieken történeti

82 A terepkutatásra 2015. január és július között került sor, és leginkább Kisinyovra fókuszált. A kutatás során több felvonuláson, utcai tüntetésen vettem részt (Kisinyov: 2015. március 29., június 5., július 5., a tüntetés előkészítésének találkozáján, március 22-én), továbbá ünnepeken (Kisinyov: Márțișor – március 1.; nönapi eseménysorozat a belvárosban – március 8.), megemlékezéseken (Kisinyov: a Győzelem Napja, május 8. – a zsidó közösség megemlékezése és szoboravatás, május 9. – a veteránok megemlékezése; Tiraszpol és Bender: felvonulás és ünnepség; Kisinyov: május 10. – Európa Napja), heti rendszerességű találkozókön (Chisinau Hub – innovációs, co-working találkozók, a Tinerii Moldovei szervezet találkozója: március 22.), tudományos és művészeti projektek bemutatóján (Political Cinema, Appropriation of public space through art – a cycle of conferences at AMTFA, az Oberliht NGO szervezésében, Kompot elnevezésű programsorozat a Spalatorie színház és a KSA:K szervezésében, havi előadások a Biblioteca Spațiului Public keretében.), szakmai csoportokban (Let’s paint the town red! Urban space in contemporary art and theory – a Moldovai Állami Egyetem és a Friedrich Bosch Foundation szervezésében). A kutatás során 12 strukturált interjút készítettem: 8-at fiatalokkal (18–30 évesekkel), kettőt kisinyovi családfőkkel és kettőt háziasszonyokkal, ezen túl strukturálatlan interjút egy moldovai származású romániai rapperrel, egy kisinyovi heavy metal-zenekarral, egy tiraszpoli DJ-vel, valamint három Kisinyovban élő képzőművésszel. Szakmai találkozókön, workshopokon résztvevő megfigyelést végeztem (Nationalism and Everyday Culture – Workshop, március 13–16., Universitatea Liberă Internațională din Moldova, hetente: Let’s paint the town red! Urban space in contemporary art and theory, Moldovai Állami Egyetem; Intercultural Workshop and Simulation Development on Moldova in the Context of the Eastern Partnership Workshop, március 22–28.). A különböző hétköznapi helyzetek és események ugyancsak fontos elemei lettek a vizsgálatnak: a piac, üzletek, hivatalos intézmények, az egyetemi közeg, a különböző utcai felvonulások, kulturális események, sportesemények vetítésének követése, partik, az Eurovíziós dalfesztivál követése stb. mind olyan kontextusai az identitás megnyilvánulásainak, amelyek árnyalják a szakirodalomban kialakult „kettéhasadt identitás” elméletet. (*Patakfalvi-Czirják Ágnes megj.*) A felhasznált irodalom tekintetében elsősorban román, angol és magyar nyelvű tanulmányokra, elemzésekre, külföldi és helyi

szempontból tárgyaltuk, bemutatva azokat a folyamatokat, törekvéseket, amelyek a független Moldovát egy adott geopolitikai és hatalmi rendszerbe helyezték. Láthattuk, hogy az ország egyensúlyi helyzetét a külső erők folyamatosan megbontják, ami a hétköznapi életben is töréseket, társadalmi elkülönüléseket alakít ki. A Moldovai Köztársaság így ma jellemzően több párhuzamos közösséget, „társadalmat” fog össze, több-kevesebb sikerrel. A történeti bevezetőben leginkább ezekre az etnikai, kulturális és ideológiai törésekre tettük a hangsúlyt, kevesebb szót ejtve a generációk és sokszor sajnos a nemek között is megfigyelhető különbségekről, „szakadékokról”. A generációs tapasztalatok sokfélesége és a nemzedékek közötti konfliktusok tekintetében az általános kelet-európai folyamatok többszörösen éreztetik hatásukat. Moldovát például különösen sújtja a külföldi munkavállalás: az ország GDP-jének jelentős hányadát a külföldön szerzett, hazaküldött pénzek teszik ki (míg 2006-ban ez az összeg a GDP 34,7%-át tette ki, addig 2011-ben 22,3%-át),⁸³ és 2011-ben az aktív lakosság negyede vállalt munkát külföldön.⁸⁴ A külföldi – elsősorban oroszországi, másodsorban nyugat-európai – munkavállalás legnagyobb része ugyan szezonális, de a különböző gyermekjogvédő szervezetek folyamatosan felhívják a figyelmet annak a 100 ezer gyermeknek az igényeire és problémáira, akiket a szüleik hátrahagytak.⁸⁵

A hétköznapi feszültségeinek tekintélyes része a családok gazdasági helyzetére és a kilátástalanságra vezethető vissza. Ez pedig meghatározza a saját államhoz való viszonyt is. Ebben a konstrukcióban általánosnak mondható az állampolgárok körében az a vélekedés, hogy az ország nem képes ellátni a feladatait. A közel negyed évszázada független Moldova in-

szervezetek jelentéseire, a helyi, romániai és nemzetközi (angol nyelvű) elektronikus és nyomtatott sajtóban megjelent cikkekre támaszkodtunk, amelyeket nem átfogó módon, hanem egy-egy konkrét téma mentén dolgoztunk fel. Forrásainkat a hivatkozott törvények, határozatok, szórólapok, plakátok szövegei, továbbá az internetes portálokon, honlapokon és közösségi oldalakon publikált anyagok alkották.

83 *MPC Migration Profile: Moldova*. MPC – Migration Policy Centre, 2013. http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/migration_profiles/Moldova.pdf 3. [letöltve: 2015. szeptember 10.]

84 Porcescu, Sergiu – Nestorowicz, Joanna – Markowski, Stefan: *Moldovan Migration Policy Dilemma: Brain Drain or Jobless Growth? CARIM-East Research Report. CMR Working Paper*, Nr. 68 (126) Warszawa, 2014, 13–20.

85 *Thanks to the national quantitative study, we know better the situation of children in need and children left behind*. <http://www.iom.md/index.php/media-center/press-releases/213-thanks-to-the-national-quantitative-study-we-know-better-the-situation-of-children-in-need-and-children-left-behind-> [letöltve: 2015. szeptember 3.]

tegrációs kísérleteit, azok irányát még mindig egyfajta bizonytalanság övezi. A „bizonytalanság”, „félmegoldás”, „megosztott társadalom”, „átmenet”, „átmeneti állapot” a kelet-európai poszt-szovjet államok, így Moldova kapcsán is a tudományos diskurzusokban analitikus fogalommal alakult. A nemzetállami alapfeladatok és az ország „arculatának” megteremtése az elmúlt években új elképzelések mentén folyik – annak érdekében, hogy Moldova megfeleljen az Európai Unió elvárásainak és értelmezési kereteinek. Ez az európai integráció felé vezető út első lépésének is tekinthető. Az újrafogalmazás azonban problémákhoz is vezet, amelyek a modern moldovai nemzetkonceptió kialakításának megkésetttségéből fakadnak. Moldovára egyszerre nehezedik külső és belső nyomás, mind az európai integrációs folyamatok, mind az állam stabilitásának szempontjából, hogy kialakuljon az ország és társadalmának a „jellege”, a kisebbség és többség kategóriái, illetve az azok közötti viszony. A kategóriaképzés megkésetttsége abban is megnyilvánul, hogy a szereplők a 19. századi nemzetkonceptiókat tartják elsődleges követendő modelleknek. Annak lehetünk szemtanúi, hogy egyszerre érvényesül a kategorizáció és klasszifikáció kettős – magyarázó és leegyszerűsítő – természete: egyrészt az ország jellegének meghatározása „értelmezhető” állammá teszi a független Moldovát (és segít megválaszolni azt a kérdést, hogy kik lakják a Moldovai Köztársaságot, ki számít kisebbségnek és ki többségnek?), másrészt ez a kategorizáció – ahogy a térség történetén keresztül is láthattuk – folyamatosan egy olyan hatalmi rendszerbe tagozódik, amelyben a „többség” legtöbbször nem vesz tudomást a lakosság fennmaradó részéről.

Az identitáskonstrukciók vetélkedéséből és az ehhez kapcsolódó politikai küzdelemből következik az a dilemma, amely rendszerint identitásválsággént jelenik meg a nyilvánosságban.⁸⁶ Petru Negură ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy: „Leginkább a románpárti moldovai értelmiségiek körében kering az a diskurzus, amely az „identitásválság” kifejezéshez egy egész sor politikai, morális, orvosi, pszichiátriai stb. konnotációjú metaforát fűz, amelyek egyenként vagy összességükben a törés (belső vagy az egészhez képest), a hiba (deformáció, patológia) vagy hiány (betegség, szenvedés) gondolataihoz vezetnek. Az „identitásválság” szóösszetétele, amely a román nyelvű moldovaiak vonatkozásában a kései poszt-szovjet „átmenet” igazi közhelyévé vált, olyan mélyen beleivódott a moldovai és romániai ér-

86 Az identitásválság kritikáját lásd Petru Negură cikkében: Criza identității naționale în Republica Moldova: o problemă a maselor sau o problemă a elitelor? *CriticAtac* <http://www.criticatac.ro/18605/criza-identitii-naionale-republica-moldova-problem-maselor-sau-problem-elitelor/> [letöltve: 2015. szeptember 3.]

telmiségek gondolkodásába és nyelvébe, hogy teljesen haszontalannak és nem helyénvalónak tűnne érvényességének a megkérdőjelezése.”⁸⁷

Az elemző arra a következtetésre jut, hogy ezt a helyzetet leginkább a román nemzeti mozgósításban részt vevő csoportok interpretálják krízisként. Azok, akik az 1940/1944-ben felfüggesztett nemzeti projekt folytatása mellett kötelezték el magukat, és akik számára az etnonacionalista elképzelés felülírja a társadalmi és gazdasági problémákat. Ők azok, akik a nemzeti szimbólumok újraalkotásán, használatán keresztül folyamatosan életben tartják ezeket a kérdéseket a nyilvánosságban.⁸⁸

A nyelvkérdés mint az identitás kérdése

A nyelvkérdés a moldovai rendszerváltás és függetlenség egyik kiemelkedő fontosságú ügyének – egyúttal pedig kezdettől fogva feszültségforrásnak is – számított. Az orosz nyelvű kisebbségek érdekében fellépő konzervatív (kommunista) vezetők és az Interfront számára az „orosz nyelv védelme” kiváló mozgósító eszközzé vált a nem kívánt változások ellenében. A román nemzeti megmozdulások ellensúlyozására ők is tüntetéseket szerveztek, és bár az 1989–90-es „nyelvi sztrájkok” nem tudták megakadályozni vagy visszavonadni a román („moldáv”) nyelv hivatalossá tételét és a latin írásmód bevezetését (1989. augusztus 31.), a Dnyeszteren túli területeken a törvényt nem lehetett érvényesíteni, és érlelődni kezdett a transznisztriai szeparatizmus.⁸⁹

A későbbiekben az orosz nyelv és státusa vált a nyelvkérdés központi elemévé. Az oroszpárti kommunista erők arra törekedtek, hogy megőrizték (vagy elérjék) az orosz nyelv minél szélesebb körű használatát, kötelező iskolai oktatását és Moldova második hivatalos nyelvévé való nyilvánítását. Ellenfeleik ezzel szemben a román nyelv dominanciáját akarták megerősíteni, ezzel párhuzamosan korlátozva az orosz használatát. A küzdelem végig-

87 Uo.

88 Uo.

89 A vonatkozó törvényt lásd *Lege Nr. 3465. din 01. 09. 1989. cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești*. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=312813>. Ezzel kapcsolatban lásd még Charles King: *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*. Id. kiad. 134–135.; Cimpoșu: i. m. 35–38. és Țurcanu: i. m. 754. A hivatkozott törvény 3. cikkelye ugyanakkor – a „moldáv” mellett – az orosz nyelvet is a „nemzetek közötti kommunikáció nyelveként” határozza meg. Az 1994-ben elfogadott alkotmány 13. cikkelye a „moldáv” nyelv államnyelvként való meghatározása mellett biztosítja az orosz és az országban beszélt többi nyelv megőrzésének, fejlesztésének és működésének a jogát. Lásd *Constituția Republicii Moldova*. http://lex.justice.md/document_rom.php?id=44B9F30E:7AC17731

húzódik a független Moldova történetén, szinterei a törvényhozástól és a médiától az utcai tüntetésekig terjednek.

A nyelv és nyelvhasználat helyzetei, valamint jogi kodifikációi ritkán esnek egybe. Ez Moldova különböző vidékeire messzemenően igaz, mivel még napjainkban is vannak olyan közösségek, amelyekben a fiatalabb generációk sem beszélnek, de nem is értik az állam nyelvét. A kisinyovi hétköznapi interakciók is virtuóz láncolatokká állnak össze: a nyelv itt nem kizárólag a hovatartozás jelölője, hanem sokszor inkább a kommunikáció eszköze, az önkifejezés és a megértés csatornája. Ugyanígy az etnikai kategóriák erős meghatározottsága, kizárólagossága és egy adott rövidtávú politikai versenyben működtetett szerepe időnként nem teszi lehetővé az azonosulást, az önmagukra való vonatkoztatást. Más szóval: gyakran fordul elő, hogy az emberek egyszerűen nem „férnek bele” ezekbe a kategóriákba. A pódiumok és elemzői szövegek hangosak azoktól a definícióktól, amelyek hangzatosan leírják a társadalom hétköznapi valóságát, de az itt használt kategóriák is sokszor csak nehézkesen tudnak fogódzókát adni a valóság megértéséhez. Ilyen helyzetekkel találkoztunk a terepkutatás során – az elkülönülés és eltávolodás, valamint az azonosulás folyamatait ezért szerintünk fontos megismerni az egyéni esetek szintjén is.

Egyik beszélgetőtársunk életét az identitás-váltások vagy az identitás-rétegek egymásra rakódásának valóságos sorozata jellemezte (kiváló példa lehetne a posztmodern identitással foglalkozó szakirodalom számára). Alanyunk román paraszti családból származik, édesapja megjárta a Gulágot, később pedig elhagyta a családját, édesanyja és három testvére szegény körülmények között élt. Tanulmányait orosz iskolában kezdte, az érettségit is a szovjet rendszer által biztosított keretek között szerezte meg. A katonaság egyfajta kitörési lehetőséget jelentett számára, jó orosz tudásával elismerést vívott ki, szovjet katonaként részt vett az afganisztáni háborúban. A rendszerváltást is katonaként „vészelte át”, mintegy szovjet identitása tanúbizonyságaként ukrán származású nőt vett feleségül, ami – szerinte – hozzásegítette, hogy a kisinyovi városközpontban kapjon háztelket építkezésre. Szovjet katonaként harcolt Transznisztríában is, majd leszerelése után nyugdíjba vonult, és végleg Kisinyovban telepedett le. Feleségével eleinte oroszul kommunikáltak, de amikor megszületett a gyermekük, fontosnak tartották, hogy a román kultúrát sajátítsa el, ezért az egész család „áttért” a román nyelvre. A feleség és a gyermek egyszerre tanultak románul a velük együtt élő idős nagymamától.

A családfő egyfajta nosztalgiával tekint vissza a Szovjetunióra, büszke arra, hogy családját az akkori körülmények között jól fenn tudta tartani,

katonai karrierjének köszönhetően a családnak állandó jövedelmet tudott biztosítani. Továbbra is jól ismeri azokat a területeket, ahol egykor állomásozott, ezt a tudását arra használja, hogy időről időre üzleti ügyeket is lebonyolítson a térségben. Gyermekük csak az anyai ági rokonokkal beszél oroszul, és a közelgő érettségije után Belgiumban vagy Hollandiában szeretne dolgozni. A család „áttért” a román szokásokra is, „maradinak” tartva a pravoszláv ünnepeket. Egy-két eseményen vagy megemlékezésen kívül a szabadnapokon a Romániába áttelepült rokonaikkal ápolnak szorosabb kapcsolatokat. Az ukrainai konfliktus megerősítette bennük, hogy Moldova számára mindenképpen a Románia felé való orientálódás hozhat nyugalmat, ezért a fiuknak megengedik, hogy részt vegyen unionista felvonulásokon és az egyesülést népszerűsítő eseményeken. Habár a család moldovainak tartja magát – ezzel legitimálva a vegyes házasságot is –, a gyermeket nagy egyetértésben „románnak” akarták és akarják nevelni, ugyanakkor rosszállóan tekintenek azokra az ismerőseikre, rokonaikra, akik ragaszkodnak a „szovjet értékekhez”, és inkább Oroszországban keresnek boldogulási lehetőségeket.

A következő történet, amellyel ugyancsak a terepkutatás során találkozunk, ehhez képest egy másik irányultságot mutat. A helyi ukrán családból származó, a Kommunista Pártban is kisebb funkciót vállaló fiatal nőt a hetvenes évek elején vette feleségül a Moszkvából kihelyezett özvegy mérnök. Ők is a belvárosban kaptak telket, a tervezőintézet egyik beosztottjaként a férj alig találkozott a román kultúrával, a moldovai társadalom oroszul beszélő részével ápolt kapcsolatokat. A rendszerváltás után mindketten nyugdíjba vonultak, és vásároltak egy lakást a lányuk számára is, aki szintén inkább az orosz kultúrában jártas, Szentpéterváron tanult, majd egy rosszul sikerült házasság után visszatelepült Moldovába. A család kizárólag az orosz nyelvet használja, a hivatalos ügyeket az asszony kevés romántudásával próbálják elintézni. Miután a lány egy román férfival kezdeményezett kapcsolatot, a család eltávolodott tőle. A házasságot a család ellenzi, ezért megszületett gyermeküket is „vadházasságban” nevelik, ami folyamatos konfliktusforrást jelent a családon belül, a gyermek apjának román származásához hasonlóan. Mindannyian moldovainak vallják magukat, egy gazdaságilag jobb helyzetben lévő, de független Moldovában szeretnének élni, ugyanakkor nem merül fel bennük a román kultúrához, szokásokhoz vagy akár a nyelvhez való közeledés. Folyamatosan megtalálják annak a módját, hogy ne legyenek rákényszerítve a román nyelv használatára. A Romániával való uniót ellenzik, ellenben az Európához való csatlakozást támogatják, gazdasági fellendülést remélve tőle.

A moldovai társadalmi viszonyok bonyolult rendszere a nyelvhasználat hétköznapi interakcióiban is tetten érhető. A terepkutatástól függetlenül több olyan intézménnyel kerültünk kapcsolatba, ahol a nyelv, a nyelvhasználat megkülönböztető és jelzésértékűnek mondható. A kisinyovi bevándorlási hivatal is egy ilyen interakció helyszínéként szolgált. A váróterem és egyben információs iroda három nyelven működik: oroszul, románul és angolul (ez azért is érthető, mert az ukrainai konfliktus óta megnőtt azok száma, akik moldovai állampolgárságot kérvényeznek – legtöbbször családegysítés címszó alatt). Ehhez képest az ügyintézés már egy olyan hatalmas kontextusban történik, ahol a román nyelv ismeretének hiánya hátrány, vagy jelentős különbséget hoz létre. A román nyelv használata helyett ugyan az angolé is elfogadott, de az orosz már egy másik besorolás alá esik. (Egy olasz ismerőst felszólítottak, hogy ne oroszul próbálkozzon, hanem azon a közös nyelven, amely „a románokat és az olaszokat összeköti”.)

A hétköznapi egyéb interakciós helyzetekben, például a kisinyovi boltokban, éttermekben és kávézókban általában a román nyelv mellett „lingua francaként” az orosz is használják, a középkorú és idősebb generáció probléma nélkül vált az egyik nyelvről a másikra. Vannak olyan helyszínei is a városi életnek, amelyekben az orosz nyelv kitüntetett: itt olyan üzlethálózatokra (NR1) vagy étteremláncokra (Andy’s Pizza, La Plăcinte) gondolunk, amelyek megtalálhatóak Moldova nagyobb városaiban, még a transznisztriai Benderben és Tiraszpolban is. De ugyanígy a termékeken feltüntetett címkék is sokszor kétnyelvűek, vagy ugyanannak a terméknek kapható a „moldovai” (vagyis román nyelvű) és az „orosz” verziója is. Ugyanakkor a Moldovát képviselő termékek, például ruházati cikkek katalógusai, reklámjai, bemutató boltjai kizárólag a románt használják (például olyan brandeknél, amelyeket a 2015-ös Milánói Világkiállításon is bemutattak: Ionel, Oldcom, O’devalle, Lorina, Georgette, Creme Brulee, Eho, Natalya Maskvina, La Tyana, Sekana). Az országot reklámozó szóróanyagokban is a Dnyeszter és a Prut közötti területre fókuszálnak, általában a román emlékek jelentőségét ecsetelve és a helyi hagyományokat népszerűsítve. A főváros repülőterén általában három nyelvet használnak: a románt, az orosz és az angolt, míg a buszpályaudvarokon jellemzőbb az orosz. Kisinyov közterein ritkák az orosz nyelvű feliratok, és az utcanevek is szinte csak latin betűs román nyelven vannak feltüntetve, igaz, elvétve lehet látni orosz vagy cirill betűs román („moldáv”) nyelvű feliratokat is. A fővárosi tömegközlekedés nyelve ugyancsak a román, a megállókat és különböző hirdetőket az állam nyelvében mondják be, ellenben a jegyeladók sokszor oroszul válaszolnak.

Míg a nyelvkérdés kapcsán több, a kilencvenes években és a kétezres évek elején keletkezett elemzés még arról számolt be, hogy az orosz nyelv továbbra is megtartotta pozícióinak jó részét („az ország közigazgatásának *de facto* második nyelve”⁹⁰; „az orosz presztízse és dominanciája [...] gyengébb formában egyfajta poszt-koloniális tehetetlenségi erőből folytatódik”⁹¹), az „államnyelv” térhódítása pedig megtorpant,⁹² ez napjainkra mintha változóban lenne.⁹³ Kisinyovban tapasztalható az adminisztráció nyelvének egységesítésére, egyértelműsítésére való erőteljes törekvés. Több orosz családból származó interjúalany alátámasztotta, hogy ezek azok a situációk, amikor egy kizárólag orosz nyelven kommunikáló vagy legalábbis a román nyelvet nem ismerő személy akadályba ütközhet. A hétköznapi helyzetekben ilyenkor azt az – akár magyar kisebbségi kontextusból is ismerős – stratégiát alkalmazzák, hogy egy románul jól beszélő személy segítségét veszik igénybe.

A hivatalos nyelv és írás használatának hatalmi vonatkozását egy közjegyzőnél előfordult eset példáján keresztül tudnánk a legjobban szemléltetni. Egy lakásbérleti szerződés kapcsán kellett közjegyzőhöz fordulnunk, ám a lakás tulajdonosa – bár a román nyelvet alapszinten beszélte – a jogi nyelvet és formulákat szinte egyáltalán nem ismerte. A közjegyző már a nevével rákérdezett, hogy miért nem tért át a román helyesírássra, és miért nem kérelmezte a javítást a személyi igazolványában. Mivel nem is várt választ, a szerződés szövegének elolvasásánál ugyancsak kioktatta az ügyfelet: „lejár már a cirill betűs korszak, ideje megtanulni a latin betűket”, majd megjegyezte: reméli, „hogy egyre többen megtanulják az állam nyelvét, hogy ne legyen ennyi probléma a társadalom ’maradi’ felével”. A lakás tulajdonosa szó nélkül tűrte a kommentárokat, a szerződés aláírásának aktusa után pe-

90 King: Moldovenii. România, Rusia și politica culturală. Id. kiad. 173. (Kiemelés az eredetiben.)

91 Ciscel, Matthew H.: A Separate Moldovan Language? The Sociolinguistics of Moldova’s Limba de Stat. *Nationalities Papers* Vol. 34, 2006, No. 5, November, 584. és 593.

92 Az 1994-es választásokat követően felfüggesztették az állami hivatalnokok számára kötelező román nyelvvizsgázást, a nyelvismeretet felügyelő hatóság pedig elveszítette jelentőségét. King: Moldovenii. România, Rusia și politica culturală. Id. kiad. 163. és 172–173.

93 Igaz, a Romániából érkezők még mostanában is gyakran rácsodálkoznak az államnyelv „nehézségeire” és a moldovai valóság komplexitására. Lásd pl. Frâncu, Eliza: Republica Moldova: misiunea dificilă a limbii oficiale. *Rfi.ro*, 2014. április 21. <http://www.rfi.ro/reportaj-rfi-64925-republica-moldova-misiunea-dificil-limbii-oficiale> [le-töltve: 2015. november 8.]

dig csupán annyit fűzött hozzá, hogy ő már idős és szeretne nyugodtan élni, majd Isten akaratából meghalni.

A lakosság legnagyobb része azonban a mindennapi interakciókban könnyedén vált a két nyelv között, sőt az emberek azt is megtanulták, hogy apró jelek alapján beazonosítható, milyen nyelven lehet megszólítani valakit. Beszélgetésekből kiderült, hogy árulkodó jel lehet a nyelvi megkülönböztetésre az öltözet: egyes ruhadarabokat – azok márkáját vagy stílusát – inkább „nyugatiasnak” (és akkor automatikusan „románnak”), míg másokat inkább „hagyományosnak” (vagyis „moldovainak” vagy „szovjetnek”) tartanak. Ugyanígy a bevásárló zacskók vagy táskák feliratai is jelzések lehetnek az interakciót kezdeményező felé, mint ahogy az autók rendszámtáblája is. A rendszámtáblák hétköznapisága és többletjelentéssel való feltöltődése jellemzően kelet-európai jelenség. Pár éve engedélyezték a kisinyovi autótulajdonosoknak, hogy „oroszul” is megjeleníthessék autójuk bejegyzésének helyét. Mivel az autó birtoklása sokat elárul a status quóról – az autó fontos presztízstárgynak számít – ezért az identitáspolitikai harcokat is tükrözi. A „C” helyett a „K” betűvel jelzett (a román Chișinău helyett az orosz Кишинёв/Kisinyov alapján⁹⁴) autók használata automatikusan az orosz nyelvhez, ezzel összefonódva a nem román nemzethez és kultúrához való tartozást jelzi, ami egyes „öntudatos” románok számára provokációval ér fel.⁹⁵ A jel alapján, ha valaki ilyen autóval rendelkezik, azt inkább oroszul érdemes megszólítani.

Előfordulnak olyan – más interetnikus közegekből szintén jól ismert – helyzetek is, hogy a mindkét nyelvet nem beszélők saját anyanyelvükön válaszolnak egymásnak, beszédüket pedig gesztusokkal egészítik ki a félreértések elkerülése érdekében. Ez azonban Transznisztriában nem működik. Itt az orosz nyelv egyeduralma érvényesül, és a román felirat, moldovai autójelzés vagy román beszéd már-már politikai provokációval ér fel. Átmenei szerepek ugyan vannak, például a Dnyeszteren túlra járó buszok vezetői esetében, de a szerephez az is hozzátartozik, hogy tudják mikor, kivel milyen nyelvet lehet használni. A Kisinyov és Transznisztria között rendszeresen közlekedő autóbuszokon egy másik jelenség ugyancsak jelzi a határt: közelében a „megfelelő” rádiócsatornára vagy a „megfelelő” nyelven éneklő zenére váltanak a mindkét nyelvet jól ismerő buszsofőrök. A helyzet fonák-ságáról árulkodik, hogy naponta számos buszjárat szállít utasokat Kisinyov-

94 Ez a distinkció annyira erősnek tűnik a hétköznapiakban, hogy a rendszámok szabályozásakor felmerült a körzetszámok bevezetése, így Kisinyov rövidítéseként csak egy 1-es szerepelne.

95 A transznisztriai „szakadárok” autóinak rendszámtábláiról nem is beszélve.

ból a Dnyeszteren túlra és vissza, egy gyakorlatilag senki által el nem ismert, a fővárossal konfliktusban álló szakadár területre.

Az internetes oldalak és közösségi hálók használatában ez a komplexitás visszaköszön, habár létezik egy kitüntetett közösségi háló az oroszajkú világ számára (vkontakte.ru), a facebookot például a moldovai fiatalok a két nyelven használják. (A terepmunka során több facebook csoporttal találkoztunk, ezekben a nyelvhasználatot a személyes preferenciák és készségek határozzák meg, általában ezek orosz, román és angol nyelvűek.) Az internet és közösségi hálók fontosságát a külföldi munkavállalások száma is indokolja, a kapcsolattartás egyik fő eszközeként leképezik a társadalmi nyilvánosság és etnikai szempontból heterogén viszonyok komplexitását.

A társadalmi interakciók apró utalásai, kis jelzései és jelei a különleges tudás és szokások rendkívül kifinomult együttesét hozzák létre, amelyről általában kevés szó esik az identitáspolitikai viták kapcsán. A helyi tudásoknak ezek a szintjei jól leképezik a társadalmi diskurzusokat, velük együtt alakulnak, lefordítva az ideológiai irányultságot a hétköznapi gyakorlatára.

Érdekes volt ugyanakkor megfigyelni, hogy a „hétköznapiakon túl”, a művészetek terén hogyan alakul a nyelvhasználat. Az állami színházak és az opera ugyan többnyire román nyelvű, a balett azonban megmaradt „orosznak”. Az alkalmazottak – a pénztáros, a ruhatáros és a büfében dolgozók – is oroszul kommunikálnak. A magántársulatok, például a kisinyovi Spălătorie színház vagy a Foosbook társulat munkája sokban kötődik a romániai színházakhoz és aktuális trendekhez, a vendégrendezők főleg Romániából érkeznek (például a bukaresti David Schwartz vagy a kolozsvári Sinkó Ferenc és Leta Popescu), és a darabok is nagyobb részben román nyelvűek (de orosz és angol feliratokat használnak). Ugyanígy a művészeti életben aktívan résztvevő civil szervezetek, mint az Oberliht vagy a KSA:K általában az angolt és a románt használják előadásaikon és kiállítás-megnyitásokon. A kortárs képzőművészet „nyelve” azonban egyszerre román, orosz és angol, a kiállításokon, művészeti piacokon, továbbképzéseken, rezidens programokon stb. részt vevő művészek egyaránt otthonosan mozognak a volt Szovjetunió országaiban és Nyugaton. A különféle szakmai műhelyek működési nyelve azonban már attól függ, hogy vannak-e olyan tagjaik, akik inkább oroszul beszélnek. Ezekben a helyzetekben könnyedén váltanak oroszra, például egy román vagy angol nyelven kivetített prezentációhoz fennakadás nélkül fűznek orosz magyarázatot. Az események online meghívói és a plakátok ugyancsak angolul és románul vannak megfogalmazva, a szervezetek által működtetett filmklubok munkáinak felirata is általában román nyelvű. A kisinyovi moziban műsorra tűzött filmek nyelve ezzel

szemben a forgalmazótól függ, az orosz nyelv általában szinkronként, a román inkább feliratozva jelenik meg.

Nemzeti vagy állami jelképek? Történelmi referenciák és kitalált hagyományok

A társadalmak szimbolikus leltárát alkotó tárgyak és kulturális elemek egy részét általában a nemzetállamok alkotmányai is rögzítik. Itt például a nemzetállami egységet jelképező zászlóra és címerre, a himnuszra, a közös nyelvre, továbbá a hatalom különféle kellékeire, egyes emblematiszta épületekre és közterekre, az állam és társadalom által fontosnak tartott, akár szentségként őrzött tárgyakra gondolunk, amelyek kifelé, a többi állam irányában, valamint a saját állampolgárok felé reprezentálják a nemzeti közöséget. A hatalom szimbolikus megszilárdításában fontos szerepet játszik a tárgyak osztályozása feletti jog. Vagyis a mindenkori hatalomnak jogában áll a szimbolikus kellékeket megváltoztatni, azok alkalmazási körét meghatározni, hozzáférhetőségét korlátozni stb. Mivel Moldovában a hatalom nem egy teljes körű társadalmi konszenzusra alapozva döntött a nemzeti szimbólumok tartalmáról és formai megjelenítéséről, a nemzet szimbolikus kellékei több változáson is átmentek.

A Moldovai Köztársaság nemzeti zászlójának elfogadása – több más szimbólumával együtt – összefonódik a moldovai rendszerváltással. A Moldovai Népfrent még egy 1989-es gyűlésen a sassal és a hagyományos moldovai bölényfejű címerrel ellátott román trikolór mellett foglalt állást. 1989 októberében a Moldáv SzSzK Legfelső Tanácsának Elnöksége egy különleges bizottságot állított fel a „nemzeti-állami szimbólumok tanulmányozására”. A munkacsoportok egyetértettek abban, hogy a trikolór visszatérése „a történelmi igazságosság aktusa lenne”, és már 1990. április 27-én törvénybe is iktatták a háromszínű (kék-sárga-piros) lobogót, a sárga sáv közepén a később – novemberben – elfogadott címerrel (a sassal és a középkori Moldvára utaló bölényfejű).⁹⁶ Ám a transznisztriai területen soha nem vált hivatalossá: ott ugyanis nem fogadták el az új zászlót, és máig megőrizték az 1952-es szovjet tagköztársasági lobogót (a vörös mezőt középen egy vízszintes zöld sáv metszi, bal felső sarkában pedig arany színű sarló és kalapács található, ötágú csillaggal). A gagauz autonóm terület is a szovjet szimbólumokból alakította ki saját címerét, zászlójára pedig egy, az oroszra emlékeztető szinkombinációt választott: a kék-fehér-pirost.⁹⁷

96 Mischevca, Vlad: Tricolorul național. Introducere în simbolistica vexilologică. *Akademios*, vol. 17, 2010, nr. 2, iunie, 12-13.

97 <http://www.gagauzia.md/pageview.php?l=en&idc=412>

A nemzeti színekkel kapcsolatban a moldovai nyilvánosságban is megjelentek kifogások Románia nemzeti szimbólumaihoz való hasonlóságuk miatt. Voltak, akik „fasisztának” titulálták a zászlót,⁹⁸ 2007-ben pedig Vladyimir Voronyin, az etnikai moldovanizmus állhatatos hívének számító államfő a nemzeti jelképek esetleges megváltoztatásáról nyilatkozott, mivel azok szerint „túl nagy hasonlóságot mutatnak” a románokkal.⁹⁹ A Voronyin elleni tüntetések egyik főszereplője így a moldovai zászló mellett – az unionista mozgalom jelképeként is használt – román trikolor lett. A 2009 eleji parlamenti választásokat követő utcai zavargások alkalmával a parlament és az elnöki hivatal épületére felmászó fiatalok egyfajta performatív aktusként román és európai uniós zászlókat tűztek ki, ezzel is hangsúlyozva kulturális és politikai irányultságukat, illetve európai elkötelezettségüket.¹⁰⁰ A kommunista párt és hívei azonban nem hátráltak ki a szimbolikus politikai harctérről, és – immár ellenzékéből – egy új zászlóval kezdtek el kampányolni, amelyet történeti érvekkel próbálnak alátámasztani. A kék-piros, szintén bölényfejvel díszített zászló szerintük Ștefan cel Mare moldvai fejedelem jelképe volt, ám miután kiderült, hogy ez nem állja meg a helyét, a „középkori Moldva” vagy a „Moldvai Fejedelemség történelmi zászlójaként” hivatkoztak rá. Azután, hogy a Nemzeti Heraldikai Bizottság nem engedélyezte a hivatalos használatát, a baloldali pártok szimpátiázásai megpróbálták legalizálni a zászlót mint történelmi jelképet.¹⁰¹ Ugyanezek a csoportok egy hasonló, de a piros-kék sávokat vízszintesen ábrázoló zászlót is használnak, amely nem más, mint a kommunisták moldovai zászlótervezete. 2012 elején több – kommunista párti vezetésű – városban is kitzúzták (pl. Edinețben és Sorocában) egyfajta, a központi hatóság-

98 Mischevca: i. m. 3.

99 Andriuta, Corina: Vladimir Voronin vrea să curețe stema Moldovei des imbolurile românești. *Jurnalul.ro*, 2007. december 20. <http://jurnalul.ro/fun/vladimir-voronin-vrea-sa-curete-stema-moldovei-de-simbolurile-romanesti-112528.html> [letöltve: 2015. szeptember 10.]

100 Mihai, Catalina – Vintilescu, Razvan Mihai – Duca, Dan: Steagul României, arborat pe sediul Președinției moldovene. *Cotidianul.ro*, 2009. április 7. [letöltve: 2015. augusztus 23.] és Desfășurarea evenimentelor de la 7 aprilie 2009 din Republica Moldova. *Mediafax.ro*, 2012. április 7. <http://www.mediafax.ro/externe/desfasurarea-evenimentelor-de-la-7-aprilie-2009-din-republica-moldova-9492033>

101 A kutatók azonban kimutatták, hogy ennek a zászlónak nem sok köze van a mai Moldovához, viszont annál több az akkor a Habsburg Monarchia részét képező Bukovinához, illetve a román királyi címerhez a 19. század második felében. Mischevca, Vlad: „...Și care-i crima?” 2012. március 31. http://vladmischevca.blogspot.sk/2012_03_01_archive.html [letöltve: 2015. augusztus 23.]

gokkal szembeni ellenállás jelképe gyanánt, a jelentős ukrán és orosz lakossággal rendelkező (a népesség közel 43%-a) Bălți kommunista többségű tanácsa pedig hivatalossá is próbálta tenni a zászlót. Vagyis nemcsak a történelem sajátos értelmezéséről, hanem politikai akcióról is szó van.¹⁰² A kisinyovi utcákon azonban a legszembetűnőbb a moldovai zászlók mellett az Európai Unió zászlóinak előfordulása, pontosabban azok mennyisége. Az EU kék lobogója rendkívül sok helyen megtalálható – középületeken, iskolákon, óvodákon stb.

A moldovai zászló megalkotásának folyamatára emlékeztet a himnuszé is, igaz, ez utóbbi végül nem bizonyult tartósnak. A függetlenség kikiáltása után, 1991-ben a szovjet himnuszt a román váltotta fel, szintén a Moldovai Népfront nyomására. A „Deșteaptă-te, române! [„Ébredj, román!]" azonban csak átmenetileg, 1994-ig maradt érvényben, ugyanis abban az évben a parlament határozatot hozott az ország új himnuszának elfogadásáról, amit a következő évben törvénybe is iktattak.¹⁰³ A román himnusz lecserélése Alexei Mateevici „Limba noastră” [„A mi nyelvünk”] versére már önmagában is szimbolikus lépés volt, amelyen – a többi hasonlóval együtt – jól megfigyelhető a már említett két ellentétes irány közötti ingadozás: egyrészt az „összromán” nemzeti jelképek révén a Romániához való közeledés, másrészt pedig az önálló moldovai identitás- és államépítés szimbolikus megjelenítése. A zászló kapcsán felmerülő viták, a himnusz változása, a szimbolikus harcok különböző szintjei jól mutatják azt a be nem fejezett nemzet-állam-építési folyamatot, amely Moldovát jellemzi. Az állam szimbolikus kelléktárával kapcsolatos konszenzus ma is könnyen megbomolhat egy-egy újabb politikai, kulturális fordulat vagy mozgalom révén.

A zászlót és a himnuszt is az utcai felvonulások, tüntetések és kampányok tették igazán fontossá. Az 1980-as évek végén kezdődő gyűléseknek, a korrupció és a gazdasági nehézségek miatti, valamint az aktuális kormányok elleni tüntetéseknek folyamatos szereplői a zászlók, mintegy nyomatékosítva, hogy a moldovai „nép akaratának” megnyilvánulásáról van szó. Ezért nyernek jelentőséget azok az unionista akciók, amelyek során rendre román zászlók lépik el a köztereket. A Tinerii Moldovei [Moldova Fiataljai] nevű, unionista aktivistákat tömörítő csoport által szervezett utcai demonstrációk aktívan használják a piros-sárga-kék színeket, ruházatukkal, mindenféle kiegészítővel és zászlókkal hirdetve az egyesülés vágyát. A

102 Exklusiv: Comuniștii din Bălți mai lansează o „bombă”: au pregătit o decizie de oficializare a „drapelului istoric al Țării Moldovei”. *Hotnews.ro*, 2012. március 27. <http://hotnews.md/articles/view.hot?id=15317> [letöltve: 2015. augusztus 23.]

103 <http://moldova650.asm.md/node/30>

Tinerii Moldovei egyszerre két bevált módszert alkalmaz: egyrészt az utcán felállított sátrakkal és szórólapok osztogatásával kampányol, másrészt nagyon aktív az online szférában is. A szervezet leginkább helyi fiatalokból áll, egyes egyetemi szervezetekhez is kötődik, és élő kapcsolatokat ápol bukaresti és erdélyi aktivista csoportokkal is.

Alább egy tipikusnak mondható unionista tüntetés leírásával azokra a sajátosságokra próbálunk rámutatni, amelyek a Moldovában jelenleg is zajló román nemzetépítés közegét jellemzik. A március 29-re a Tinerii Moldovei által szervezett demonstrációt már hetekkel az esemény előtt elkezdték hirdetni, és az online közösségeken keresztül is megpróbálták bekapcsolni a fiatalokat, a romániai aktivistákat és a külföldön élő szimpatizánsokat. Az eseményt három cím alatt hirdették meg különböző unionista csoportok, de közöttük – mint később a népszerű közösségi oldalról kiderült – átfedések voltak: „Marșul Primăverii Basarabene” [A Besszarábiai Tavasz Menete], „Marea Adunare Tricoloră” [A Nagy Trikolór Gyűlés], „Ziua Unirii Basarabiei cu Țara” [Besszarábia és az Ország Egyesülésének Napja]. A kora tavaszi, vasárnap délutáni demonstrációt a következő jelszóval népszerűsítették: „Ninge, plouă, ne vedem la ora două!” [Ha havazik, ha esik, de két órakor találkozunk!]. A hangszórókból már a meghirdetett időpont előtt román népdalok, hazafias tematikájú dalok szóltak, a rendőrség is kivezényelt egy húsz-huszonöt fős csoportot, biztosítva a helyszínt. A szemerkélő eső ellenére a főtérről közeli iskola előtt felsorakoztak a diákok, kezükbe fiatal aktivisták műanyag botokra tűzött kisebb (A4-es méretű) és farudakra tűzött nagyobb (standard méretű) román zászlókat adogattak. Később, felnőtt vezetőjükkel kettős sorban közelítették meg a főteret, román nemzeti dalokat énekelve. Ez a diákfelvonul(tat)ás kísértetiesen hasonlított a kötelező iskolai felvonulásokra, tanári felügyelettel, kettős sorba rendezett és fekete-fehér ünneplőbe öltöztetett tanulókkal. A zászlót osztogató aktivisták azonban biztosítottak arról, hogy a „felvonulás” önkéntes alapú, a gimnazisták egy része aktívan részt vesz a Tinerii Moldovei szervezetben vagy a rendezvényeiken, tehát itt nem egy „kötelező, hivatalos” ünnepségről volt szó.

A tér egyik felében kupacban álltak a standard méretű fabotokra tűzött zászlók és a hatalmas, rugalmasabb műanyag botokhoz rögzített román nemzeti zászlók. A tárgyak további kategóriáját a különböző transzparensek alkották: a kék-sárga-piros színnel díszített: „Vrem Unirea” [Az Egyesülést akarjuk!] és a Nagy-Románia térképet ábrázoló „Ștefan cel Mare și Sfânt – cel mai mare român al tuturor timpurilor” [Nagy és Szent István minden idők legnagyobb románja]. Többen otthonról hozták zászlójukat, a

tömegben a román királyi lobogó és a moldovai zászló is megtalálható volt, de volt, aki ikonnal érkezett. Az esemény ünnepi részében több vezető és aktivista mondott beszédet, népzeneészek pedig rímbe szedve mesélték el a nemzet történetét. A pár száz fős tömeg leginkább idősebb, nyugdíjas korúakból és fiatalokból – iskolásokból, egyetemistákból állt. A helyszíni, spontán beszélgetésekből az derült ki, hogy a történelmi sérelmek és kulturális azonosságok mellett hangsúlyos érv az egyesülés mellett az európai munkalehetőségek elérhetősége és a gazdasági stabilitás is. Az idősebb korosztályból nem találtunk olyan beszélgetőpartnert, akinek gyermekei, unokái ne külföldi munkából próbálnák eltartani családjukat vagy fenntartani magukat – ez a magyarázat arra, hogy egy ilyen, az ország jövőjét meghatározó döntés mellett kiálló tömegből hiányoznak az „aktív” lakosság képviselői. Ez a tapasztalat, ahogy fentebb láthattuk, általános társadalmi problémának mondható Moldovában. A Romániával való egyesülés az interjúkból a pragmatikus egyéni gazdasági stratégiák szintjén is értelmezhető; olyan egyedi lehetőségként tematizálódik, amely orvosolhatná a gazdasági kiszolgáltatottságot és létbizonytalanságot. Többen ennek kapcsán azt is kiemelték, hogy a moldovaiak olyan munkahelyeket is be tudnának tölteni, amelyek csak uniós állampolgároknak vannak fenntartva, továbbá hogy az egyesülés következtében nem lennének kiszolgáltatott helyzetben a hatóságokkal szemben a vízum vagy a különféle engedélyek kapcsán, és nem kellene drága munkaközvetítőket sem igénybe venniük. Úgy tűnik, hogy az unionista mozgalom ideológusai ezeket a tényezőket mindinkább egy összefüggő rendszerben képzelik el, az ő interpretációjukban a Romániához való csatlakozás olyan strukturális és gazdasági átrendeződést hozhat, amely a felemelkedés lehetőségével kecsegtet. Mindez valamelyest ellentmond azoknak a – már szintén idézett – elemzői véleményeknek, amelyben a nemzeti koncepciók versenyztetését a szociális és a társadalom alapvető problémái megoldásának elodázásaként értékelik, vagyis azt hangsúlyozzák, hogy az unionisták csak üres nemzeti kereteket kínálnak, a stratégiai és fenntartható megoldásokat az Európai Uniótól vagy Romániától várják.¹⁰⁴

A márciusi felvonuláshoz képest sokkal szervezettebb és nagyobb tömegeket megmozgató tüntetés volt a bevezetőben említett július 5-i. Ez a megmozdulás már kevésbé árasztott ünnepi hangulatot, inkább tömegfelvonulás jelleget öltött. A közösségi oldal eseményfelhívásában a „történelem kekének megfordítása”, az elitellenesség és az alulról építkező civil kezde-

104 Proiectul unionist, vâzut din perspectivă de stinga (Un articol in trei voci). *CriticAtac.ro*, 2015. július 16. <http://www.criticatac.ro/28131/proiectul-unionist-vzut-din-perspectiv-de-stinga-articol-trei-voci/>

ményezések „dicsőítése” mellett a saját közösség jövőjének megteremtése vált fő témává. A történelmi idősíkok összeszövéséről tanúskodik a következő, az interneten megjelent idézet is: „A latin betűs írásra való áttérés (az Első Nagy Nemzetgyűlés – 1989. augusztus 27.), az ország nevének Moldovai Köztársaságra való megváltoztatása (a Második Nagy Nemzetgyűlés – 1990. december 16.) és a Szovjetuniótól való függetlenség kikiáltása (a Harmadik Nagy Nemzetgyűlés – 1991. augusztus 27.) után eljött az idő, hogy összehívjuk a Negyedik Nagy Nemzetgyűlést, 2015. július 5-re.”¹⁰⁵

A politikai mozgalmak látványos vonzatai – utcai felvonulások, gyűlések és performatív aktusok, a különböző apróbb jelek és jelzések a nyilvános terekben –, valamint a nemzeti egyesülés diskurzusai – ahogy már említettük – egyesek szerint nem jelentenek mást, mint egy 19. századi eszme és nemzetkoncepció erőltetését egy multietnikus közegben. Egy olyan eszmét, amelyet leginkább (román) etnicistaként, nacionalistaként összegezhetünk, és amelyet kritikusai diszkriminatívként értékelnek. Ennek a viszonyulásnak alapvető problémája, hogy nem vesz tudomást a lakosság azon feléről, amely nem vallja magát románnak, aki („jobb híján”) moldovai vagy moldáv szeretne maradni. Ahogy az irányzat egyik kritikusa, Petru Negură fogalmaz: „Hogy komolyan lehessen venni őket ezekben a poszt-idealista és poszt-romantikus időkben, a 2015-ös unionistáknak egy koherens és meggyőző magyarázattal kell előállniuk arra nézve, hogy a projekt, amelyet szenvedélyesen megénekelnek, miképp fogja kezelni konkrét és égető problémák egész sorát.”¹⁰⁶ Az elemzésekben az unionisták két generációjáról esik szó: az egyik az idősebb korosztály, amely a kilencvenes években formálhatta az unionista eszmék köré a társadalmi diskurzusokat, a másik pedig a kilencvenes években születettek nemzedéke, amely otthonosan mozog a kommunikáció és szervezés modern technológiáiban, rajtuk keresztül Moldovában a román nemzetépítési mozgalom professzionalizálódásáról beszélhetünk. Piotr Oleksy szerint „a Románia-párti népesség kétségkívül a legelkötelezettebb és politikailag legaktívabb társadalmi csoportok közé tartozik” – hozzátéve, hogy a Románia-párti tüntetésekre rendszerint Románia-ellenes megmozdulások válaszolnak.¹⁰⁷

105 <https://www.facebook.com/events/449703591846064>

106 Negură, Petru: Unionismul ca proiect de națiune civică: o contradicție în termeni? Proiectul unionist, văzut din perspectivă de stînga (Un articol în trei voci). *Platzforma*, 2015. április 14. <http://www.platzforma.md/proiectul-unionist-vazut-din-perspectiva-de-stinga-un-articol-in-trei-voci/> [letöltve: 2015. szeptember 4.]

107 Oleksy: i. m. 134.

A Győzelem Napja

A nemzeti jelképekhez hasonlóan az ünnepeken és megemlékezéseken keresztül is folyik a kollektív identitás formálása. Az emlékezetpolitika az állam – és az aktuális hatalom – egyik legkézenfekvőbb eszköze arra, hogy közvetítse az állampolgárok felé a szerinte követendő értékrendet, eszméket. Moldovában az emlékezésnek és a szervezett megemlékezéseknek megmaradt a központi hatalom által ellenőrzött jellege. Tartalmuk az állam aktuális politikai irányultságának utalásrendszerébe is betagozódik, de például a volt Szovjetunió hagyományai szerinti ünnepeket is megtartják, azok leginkább az idősebb generáció számára maradtak relevánsak.

A hivatalos („kanonizált”) műltszemlélet átadása azonban meglehetősen nehézkesen és ellentmondásosan működik Moldovában. Zavarai egyrészt abból erednek, hogy a műlt értékelésével kapcsolatban hiányzik a társadalmi konszenzus (a mindenki által többé-kevésbé elfogadott történeti narratíva, vagyis az átadandó „kánon”), másrészt pedig magának az államnak a szimbolikus erőtlensége és a többi nemzetesítő szereplő (elsősorban Románia és Oroszország) befolyásának folyamatos érvényesülése okozza őket.

A hivatalos és nem hivatalos nemzeti ünnepek és emléknapok, illetve azok változásai nemcsak a Moldovai Köztársaság vagy az aktuális kormányok emlékezetpolitikájáról, hanem magáról a moldovai identitásról is sokat elárulnak. A „hagyományos” ünnepek (karácsony, május 1., a szláv hagyomány szerinti újév stb.) mellett Moldovában a függetlenség 1991-es nyilvánításának napja (augusztus 27.), „A Mi Nyelvünk Ünnepe” (a román nyelv hivatalossá tételének évfordulója, augusztus 31.), valamint a „Győzelem Napja” (május 9.) számít hivatalos állami ünnepnek. Ugyanakkor az unionisták rendszeresen tartanak megemlékezéseket március 27-én (Besszarábia csatlakozása Romániához) és december 1-jén is (Nagy-Románia létrejöttének betetőzése Erdély csatlakozásával). A hiányzó konszenzusra számos példa hozható fel: Voronyin elnöksége alatt a nemzeti ünnepek közé került Kisinyov 1944-es szovjet „felszabadításának” augusztus 24-i évfordulója, és felelevenítették az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalomról való megemlékezést is,¹⁰⁸ ugyanakkor 2010-ben Mihai Ghimpu ideiglenes elnök „a szovjet megszállás napjának” nyilvánította június 28-át.¹⁰⁹ Az utóbbi emléknap alapjaként szolgáló eseményről a Moldovai Tudományos

108 March: i. m. 610.

109 A szovjet kormányzat 1940. június 28-án szólította fel ultimátumban Romániát, hogy ürítse ki és adja át a Szovjetuniónak Besszarábiát és Észak-Bukovinát.

Akadémia is azonos véleményt fogalmazott meg, ám az alkotmánybíróság az elnök dekrétumát alkotmányellenesnek nyilvánította.¹¹⁰

A moldovai emlékezetpolitikai bizonytalanságra – és a külvilág szerepére – talán még jobban rámutat a második világháború lezárásának itteni felidézése. A Győzelem Napjának ünneplése Moldovában, de az egész egykori „keleti blokkban” (vagyis a közép- és kelet-európai országokban és a Szovjetunió utódállamaiban) problémákat vet fel. Ez az évforduló a szovjet idők óta hagyományosan a fasizmus elleni harc egyik legfontosabb felidézésévé vált. De míg Európa legtöbb államában május 8. a második világháború befejeződésének emléknapja, addig Oroszországban és a Szovjetunió utódállamaiban a náci Németország fölötti győzelmet május 9-én ünneplik, mivel a német kapituláció moszkvai idő szerint – vagyis két óra időeltolódással számolva – már a rá következő napon lépett érvénybe. Habár az időpontok ilyen rigorózus betartására általában ritkán van példa a történelemben, ez az időeltolódás szimbolikus tartalommal töltődött fel: a szovjet utódállamok politikai orientációjának egyik finom jelének tekinthető. A kisinyovi vezetés is sokáig megőrizte a „központ” által diktált, hagyományos május 9-ét, de 2009 után a fontosabb megemlékezéseket 8-ra próbálták szervezni.

A Dnyeszter Menti Moldáv Köztársaság területén az év egyik kiemelkedő eseménysorozatává nőtte ki magát a fasiszta Németország legyőzésének szimbolikus újraélése. Tiraszpolban a különben csendes és a forgalom által is megkímélt főtér – amelynek látványossága a mai napig sokat fényképezett, Moldova irányában fordított szovjet tank –, adott otthont a felvonulásnak a 2015-ös, kerek évfordulón is. Kórusok, beszédek és táncelőadások dolgozták fel a fasizmus fölötti diadal tematikáját, kevés különbséget mutatva a szovjet időkben divatos koreográfiáktól: messziről látványos, geometrikus alakba rendeződő, a férfiak és nők egyforma ruhájából és megkomponált mozgásából kialakuló vizualitással. Mindeközben korszerű technikával működő kivetítőkön a moszkvai ünnepséget, Vlagyimir Putyin beszédét és az orosz hadsereg hadászati eszközeinek felvonulását követhették a tiraszpoliak. A fő műsor lejártá után különböző pártok, szakszervezetek és szervezetek tagjai vonultak fel előre gyártott, fából készült pannókkal, amelyek a fasiszták áldozataul esett családtagjaik kinagyított fényképeit ábrázolták. Háttérként a hangosbemondókból az elhunytak nevei hallatszottak, amelyeket monoton férfihang sorolt fel. A tereket és utcákat transznisztriai és orosz zászlók tarkították, az avatatlan szemek számára bizarr kavalkádot

110 Musteață: i. m. 117–118.

alkotva. A helyiek szerint az ünnep kivételes eseménynek számít; sokan vesznek részt a központi megemlékezésen, a szakszervezetek hetekkel a rendezvény előtt megkezdik a készülődést. Habár a részvétel nem kötelező, de a munkaközösségek elvárják, hogy tagjaik fejtenek hajtásnak a dicső szovjet múlt előtt.

A „felszabadulás napját” láthatóan kitüntetett eseményként kezeli a transznisztriai vezetés is, amit az ünnepség idejére a terület határának részleges feloldásával is jelzett: a moldovai és ukrán útlevelel rendelkezők a megszokott procedúrához képest nem az általában meghatározott időre kapták beutazási engedélyüket (8, 12 vagy 24 órára), hanem az egész hétvége időtartamára. A náci Németország fölött aratott győzelem legújabbán más tartalommal is feltöltődött, és a „Nyugat” fölötti diadalt is szimbolizálja.

Ehhez képest a kisinyovi eseménysorozat főképp a város legnagyobb kiterjedésű temetőjében található szovjet emlékmű köré szerveződött, ahol minden évben a hadsereg veteránjairól és az áldozatokról való megemlékezés alkotja a fő programpontot. A kisinyovi vezetés úgy próbált egyensúlyozni a dátummal kapcsolatos dilemmák közepette, hogy látszólag ne köteleződjön el az egyik verzió mellett se: a fő eseményeket 8-ára szervezték a reprezentatívabb helyszíneken, másnap pedig a veteránok („Győzelem a Nagy Honvédó Háborúban”) és egyes szakszervezetek, zsidó szervezetek tartották a megemlékezéseket. (A rendezvényeket a következő felhívással tették közzé orosz nyelven: „A Győzelem Napja változatlan, bármennyire is változnak az idők, a legfontosabb, legmeghatóbb és dicsőséges ünnep marad a Győzelem Napja! Örök dicsőség a győzteseknek!”¹¹¹). Az ünnepségek méreteit a kisinyovi vezetés megpróbálta csökkenteni az előző évekéhez képest, a vizualitásukban is jelentősebb rendezvények azokba a városokba koncentráltak, amelyek lakosságát főleg nem román anyanyelvűek alkotják. A kiegyensúlyozásban és a különböző pólusok közötti lavírozásban kapóra jött a május 10-ére meghirdetett „Európa Nap” is, amelyhez a főbb tereket az európai uniós delegáció fogadására, az európai külképviseletek eseményeire rendezték át. A rendezvények civil jelleget öltöttek, és a hangsúlyt a közös kulturális térre fektették, a kisinyovi vezetés pedig minden segítséget megadott az adott külképviseleteknek, így a nyilvános terek reprezentatív részeit – amit általában a politikusi beszédeknek tartanak fenn – is „belakhatták” a különböző országok sátrai, standjai. Az „Európai Városkának” nevezett eseménysorozaton azok a politikai vezetők is megjelentek,

111 <http://forum.md/2158722>

akik folyamatosan hangoztatják elköteleződésüket az EU és az európai értékek mellett.

Kisinyov mint emlékezetpolitikai tájkép

Az utca- és térelnevezések, a szobrok és emléktáblák – a közterek más módon történő megjelölésével együtt – szintén rendkívül fontos szerepet játszanak az emlékezetpolitikában. A moldovai városok és Kisinyov közterein – a Szovjetunió jó néhány utódállamához hasonlóan – a politikai rendszerváltás és a függetlenség nem okozott olyan látványos törést, mint a közép- és kelet-európai „új demokráciákban”. Míg az utóbbiakon az 1990-es évek elején végigsöpört egy viszonylag gyors és erőteljes „emlékezetpolitikai hullám”, elsodorva a kommunizmust és a Szovjetuniót dicsőítő emlékművek és köztér-elnevezések túlnyomó többségét,¹¹² Moldovában ez a váltás akadozva zajlott le, különösen az emlékművek esetében.

Az 1990 eleji általános és helyi választásokat követően Kisinyovban hivatalba lépett – román többségű – új városvezetés a román nemzeteszme, illetve a demokrácia és antitotalitarizmus mentén kezdett hozzá az utcák és terek átkereszteléséhez. Az első célpontok az „átideologizált” és „románellenes” nevek voltak, és már 1990 januárjában megjelent a köztér-elnevezések között Bukarest (București) és Mihai Eminescu neve.¹¹³ A változások az 1991-es sikertelen moszkvai kommunista puccskíséret után gyorsultak fel, amikor – két nappal Moldova függetlenségének kihirdetése előtt – a parlament határozatot fogadott el „a kommunista ideológia emlékműveinek és egyéb jelvényeinek megsemmisítéséről”.¹¹⁴ Ezt követően „szinte az összes, a szovjet állam nómenklatúrájához és emlékéhez kötődő elnevezést módosították”, és csak néhány „semlegesnek” tekintett név maradhatott meg (Bulgară, Puskin, Dokucsajev stb.)¹¹⁵. Érdekes, hogy csak kevés esetben tértek vissza a két világháború közötti időszak elnevezéseire, amit Virgil Pâslariuc „egy új állami mitológia megteremtésének szükségességével” magyaráz. A lakosság azonban nem felejtette el a korábbi neveket sem, amelyekből az emberek fejében mindmáig összeáll egy „valóságos párhuzamos földrajz”, sőt a román elnevezések a mindennapi használatban gyak-

112 De ez sem volt mindenhol teljes mértékű, és például Magyarországon a 2010-es választások után került sor egy újabb ilyen jellegű hullámra.

113 Pâslariuc, Virgil: Anii independenței. In Rusu, Ștefan (ed.): *Chișinău - Artă, Cercetare în Sfera Publică / Chisinau - Art, Research in the Public Sphere project publication*. Centrul pentru Artă Contemporană-[KSA:K], Chișinău, 2011, 213.

114 Musteață: i. m. 108.

115 Pâslariuc: i. m. 213.

ran oroszos végződéseknek kapnak („Sarmizegetuzszkaja”, „Bukurestszkaja”, „Alba-Jul’szkaja” stb.).¹¹⁶

Az 1991-es antikommunista hullám a különféle szobrokat sem kímélte. Az említett határozat meglehetősen rövid határidőt írt elő a kommunista emlékművek eltávolítására, végrehajtása azonban csak „felületesen” történt meg. A Kisinyov központjában álló Lenin-szobrot, valamint a pártszékház (a mai parlament) előtti Marx- és Engels-szobrot elszállították a Moldexpo Kiállítási Központba, de számos szovjet emlék továbbra is a helyén maradt. Sergiu Musteață kisinyovi történész 2012-es tanulmánya szerint a kommunista időszakban vagy 4000 Lenin-emlékművet állítottak a Moldáv SzSZK területén, amelyeknek csak egy részét távolították el a közterekről.¹¹⁷ Egy újságíró szerint így a „A Moldovai Köztársaság egy nagyszerű szabadtéri szovjet múzeum”¹¹⁸, ahol Leninnek több szobra van, mint Ștefan cel Mare și Sfînt vajdának. Mi több, a 2001–2009 közötti kommunista kormányok alatt egyeseket még vissza is helyeztek – noha például Bălți-ban ezt a helyi lakosság tiltakozása megakadályozta –, és a hivatalban lévő kulturális miniszter öt kommunista emlékmű védetté nyilvánítását javasolta.¹¹⁹ A 2009-es kormányváltást követően újabb fordulatot vett a közterek szimbolikus uralásáért vívott harc: például egy észak-moldovai faluban 2011-ben eltávolították Lenin szobrát (és egy Ștefan cel Mare-emlékmű felállításáról határozott a helyi tanács), Râșcani-ban pedig először félig lerombolták, majd helyreállították a bolsevik vezető emlékművét.¹²⁰ A moldovai kulturális minisztérium egyik illetékes igazgatója 2015-ben mindössze 17 darab Lenin-emlékműről tett említést, amelyek többnyire a vidéki városok központjában állnak, és egyikük sem védett. A tisztviselő véleménye szerint az összeset el kellene távolítani, és össze kellene őket gyűjteni „az összes Vlagyimir Iljics múzeumába”.¹²¹

A moldovai emlékezetpolitika elmúlt évtizedeit jól szemlélteti pár emblemikus kisinyovi emlékmű története. A köztéri alkotások jó része ugyan-

116 Uo. Ez közismert jelenség, Budapesten az idősebb korosztály még szintén sok, a rendszerváltás előtti nevet használ, a határon túli magyar közösségek, Pozsonytól Kolozsvárig pedig életben tartják a Trianon előtti magyar elnevezések egy részét.

117 Musteață: i. m. 108.

118 Urusciuc, Ion: Lenin il bate pe Ștefan cel Mare? *Timpul.md*, 2012. január 14. <http://www.timpul.md/articol/lenin-il-bate-pe-stefan-cel-mare-30290.html> [letöltve: 2015. augusztus 21.]

119 Musteață: i. m. 108.

120 Rață, Mariana: Lenini Moldovei. *Ziarul Național*, 2015. június 26., 5.

121 Uo.

is egyszerre tükrözi a moldovai társadalom identitására és történelemszemléletére mindmáig jellemző rivalizálást és bizonytalanságokat. Az orosz/szovjet (keleti) és a román (nyugati) kötődések között ingadozó állam gyengesége abból a közönyből is kiviláglik, amellyel a múlt más aspektusaihoz, például az egykor nagyszámú és virágzó moldovai zsidó közösség emlékéhez viszonyul. Mindezt most néhány példán keresztül próbáljuk meg érzékelteni.

A központi Ștefan cel Mare-szobrot 1928-ban avatták fel, Besszarábia és Románia egyesülésének tizedik évfordulója alkalmából, de 1940-ben a szovjet bevonulás előtt – az ultimátum rövidsége ellenére – a román hatóságok sietve elszállították, és a kelet-moldvai Vasluiban helyezték el. 1942-ben visszakerült Kisinyovba, a Diadalkapuvval szembe, de két évre rá, a szovjet csapatok közeledtére a románok ismét a Pruton túlra menekítették. A szovjetek azonban a délkelet-romániai Craiovában ráleltek a szoborra, és visszavitték az újra a Szovjetunióhoz csatolt Moldovába, ahol a korábbi helyén állították fel (de az eredeti feliratok nélkül). Az ötvenes évek végi „antinacionalista hullám” az emlékművet is fenyegette, ám a lebontást végül szerencsésen elkerülte, és csak a közeli parkba vitték be 1972-ben. A nyolcvanas évek végén a román nemzeti megmozdulások központi helyévé vált a vajda szobra,¹²² amelyet 1990. augusztus 31-én, a „Mi Nyelvünk Ünnepe”¹²³ első alkalmával avattak fel újra eredeti – és mai – helyén. A szobor különlegessége – azon túl, hogy történetéből gyakorlatilag kiolvashatók Moldova 20. századi fordulatai is¹²⁴ –, hogy Ștefan cel Mare személye egyike azoknak a történelmi alakoknak, akiket ma ritka konszenzus övez az országban. Ugyanis mind a moldovanisták, mind pedig az unionisták elfogadják, igaz, mindenki mást tisztel benne: a moldovanisták a moldovai államiság megtestesítőjét, az unionisták pedig az egyik román vajdaság legnagyobb uralkodóját látják a vajdában.

A szobor mögötti, azonos nevű közpark a nemzeti rivalizálás egy „békésebb” formáját jeleníti meg: a román kultúra és politika nagyjainak a „Klaszszikusok Fasorán” sorakozó mellszobrai jól megférnek Alekszandr Szergejevics Puskin szobra mellett. A Kisinyovba száműzött orosz költő emlékműve a legrégebb, még a 19. századból származik, a románok szobra-

122 Păslariuc, Virgil: Resemantizarea spațiului public. Discurs politic și peisaj urban în Chișinău (sfârșitul sec. XVIII – începutul sec. XXI). In Rusu: Chișinău – Artă, Cercetare în Sfera Publică... Id. kiad. 228–231.

123 Vagyis a román nyelv ünnepén.

124 Păslariuc: Resemantizarea spațiului public. Id. kiad. 228.

inak egy részét az 1950-es évek óta helyezték el a parkban, a kilencvenes évektől pedig továbbiakkal gyarapodott a fásor.

A Nagy Nemzetgyűlés terét lezáró kormánypalota előtti központi hely azonban már az emlékezetpolitikai harcok kitüntetett terepének számít. 1991-ig itt emelkedett a Lenin-szobor, amelynek a helyén jelenleg egy, a szovjet megszállás és a totalitárius kommunista rezsim áldozatairól megemlékező kőtömböt láthatunk. A 2010-ben felállított – és 2015 nyarán még ugyanabban az állapotban leledző emlékmű-kezdemény – funkciója egyértelmű: a szovjet múlt elítélése kiválóan használható a (poszt)kommunista és oroszpartii erőkké elleni mobilizációra.¹²⁵

Két utcával odébb egy másik fontos emlékmű található: Moldova Nemzeti Történelmi Múzeuma előtt áll a capitoliumi farkas szobra. Az első kisinyovi anyafarkas még az Olaszország által a latin rokonság jegyében Nagy-Romániának adományozott másolatok közül került ki, és az 1920-as években avatták fel. A szovjet annexiót követően az emlékmű nyomtalanul eltűnt, és csak közel ötven év múlva, 1990. december 1-jén adták át az újabb példányt, az „Összrománság Egységének Kulturális Ligája” (Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni) támogatásával. A latinitás jelképeként erőteljes román nemzeti üzenetet közvetítő szobor viszontagságai azonban ekkor sem értek véget, 2005-ben ugyanis elszállították – restaurálás céljából –, amit az akkori kommunista kormányzat ellenzéke mély bizalmatlansággal szemlélt.¹²⁶ Egy újságcikk szerint maga Voronyin akkori elnök kezdeményezésére távolították el az ikreket tápláló anyafarkas szobrát, miután a kommunista párti államfő a múzeumba látogatva megkérdezte, hogy „meddig áll még itt ez a szuka?”¹²⁷ (A „jól informált forrásokra” való hivatkozás ugyan kissé városi legenda-gyanús, mindazonáltal jól illusztrálja a köztéri jelek és szimbolikák kényességét.) Az emlékmű másolatát vagy négy évvel később, a kommunista kormány leváltása után, 2009. december 1-jén avatták fel, majd a következő évben visszakerült a helyére az 1990-es eredeti példány. 2010-ben Moldova még egy capitoliumi farkassal gazdagodott, amelyet az ország északi részén fekvő Edineț városában állítottak fel.¹²⁸ Egy másik érdekes alkotás – a capitoliumi farkashoz hasonlóan –

125 Az antikommunista szimbolikus harcról lásd még Musteață: i. m. 115–120.

126 Nani, Anastasia: Bucate de Lupoică pentru un Guvern cu fobii. *Ziarul de gardă*, 2008. augusztus 14. <http://www.zdg.md/editia-print/politic/bucate-de-lupoica-pentru-un-guvern-cu-fobii> [letöltve: 2015. augusztus 23.]

127 Nechit, Irina: Vin lupii. *Jurnal de Chișinău*, 2009. december 1. <http://www.jc.md/vin-lupii/> [letöltve: 2015. augusztus 23.]

128 <http://primariaedinet.md/?p=610> [letöltve: 2015. augusztus 23.]

szintén a dákoromán kontinuitáson alapuló román nemzettudatot lenne hivatalva erősíteni Kisinyov lakóiban. Ám Traianus-oszlopának egyszerre miniatűr és elnagyolt replikája (az oszlop az eredetihez képest apró méretű, és hiányoznak róla a római-dák háborút megörökítő domborművek is) inkább meglehetősen groteszkül hat abban a lakótelepi közegben, ahol a kétezres években elhelyezték.¹²⁹

Az emlékezetpolitikai rivalizálás „másik oldaláról” árulkodik a három következő szobor. Az egyik a forgalmas belvárosi kereszteződésen álló, a „leninista Komszomol hőseinek emlékére” 1959-ben emelt szoborcsoport, amely a kilencvenes években ugyan elkerülte az áthelyezést, sorsa azonban 2009 után újra bizonytalanná vált. Bár a liberális (antikommunista) többségű városi tanács 2010-ben határozatot hozott a Moldexpo területére való elköltöztetéséről,¹³⁰ a szobor 2015 közepén még a helyén volt. A másik a Ștefan cel Mare út szovjet időket felidéző végén, a Hotel Național évek óta elhagyatott tömbje, a Moldovai Tudományos Akadémia székháza és a mellette lévő Hotel Chișinău között található. A „Moldova német-fasiszta megszállása alóli felszabadítás tiszteletére emelt” emlékműbe és a román és orosz nyelvű feliratba sűrűsödnek össze mindazok a történelmi-értelmezési dilemmák, amelyek más országokból – pl. Magyarországról, Romániából – is jól ismertek, vagyis hogy mit jelentett Moldova és Kisinyov számára az 1944-es szovjet bevonulás – megszállást vagy felszabadítást? Végül a közeli Constantin Negruzzi¹³¹ tér egy másik ellentmondásos emlékműnek ad helyet. Grigorij Ivanovics Kotovszkij ötvenes években emelt lovasszobra egy olyan személyiségnek állít emléket, akinek megítélése legalábbis ellentmondásos a mai Moldovában: a besszarábiai bolsevik politikus és katona aktív szerepet játszott az oroszországi polgárháborúban, majd a Dnyeszteren túli Moldáv Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság létrehozásában. A rendszerváltásig Kisinyovban is volt róla elnevezett utca, de azóta csak – nem túl meglepő módon – a szakadár Transznisztríában ápolják az emlékét, illetve a gagauz autonóm terület központjában(!), Comratban viseli nevét egy utca.

129 <http://ochiuldeveghe.over-blog.com/article-3824360.html> [letöltve: 2015. augusztus 23.] Talán az sem véletlen, hogy az oszlopot az inkább „orosz környékként” számon tartott Botanica-lakótelepen állították fel.

130 Eșanu, Octavian: Iconoclash în Chișinău: aripi contra torțe sau dialectica piatră-foarfece-hârtie. In Rusu: Chișinău – Artă, Cercetare în Sfera Publică... Id. kiad. 243–244.

131 Constantin Negruzzi egy 19. századi moldvai író és politikus volt.

A figyelmesebb szemlélő a lokális emlékezést övező bizonytalanságot olvashatja ki azokból a kommunista és szovjet díszítő elemekből, stukkókból is, amelyek a moldovai főváros számos központi épületének homlokzatain láthatók. Bár a megannyi csillag és sarló-kalapács akár „önkéntes jelképként” is értelmezhető, ezek a szimbólumok kétségkívül szerves részét alkotják az 1940–50-es években viszonylag egységes, „sztálini birodalmi” (a köznyelvben „sztálinbarokk”) stílusban¹³² újjáépített kisinyovi belváros arculatának.

Amint láthattuk, Moldova történetének különböző narratívái – pontosabban azok hívei – élénk versengést folytatnak Kisinyov közterein a városkép és az emlékezet uralásáért. Mégis, a múlt egyik fontos szegmense mintha nem sok embert foglalkoztatna. A kisinyovi zsidóság mintha teljesen hiányozna a város kollektív emlékezetéből, mintha szinte feledésbe merült volna, hogy egyáltalán éltek itt zsidók. Pedig a zsidó közösség nem volt jelentéktelen: a 19. század végén a város lakosságának közel 46%-át alkották (kb. 50 000 fővel), 1930-ban pedig 36%-át (több mint 40 000 fővel). A kisinyovi emlékezetpolitikának egyik beszédes példája a fasizmus áldozatainak emelt emlékmű sorsa.¹³³ Aurel David szobrát 1991-ben állították fel az Orhei felé vezető főút mellett, ahol a második világháború alatt tizennégyezer embert – főleg zsidókat – gyilkoltak meg. Az emlékművet az 1990-es években vandálok megrongálták. Bár a területet védettnek nyilvánították, mégis autószalon épült mellé, és a tömegsír területét autósosónak és parkolónak használták. Az emlékművet – a kisinyovi és moldovai vezetők lanygos hozzáállása mellett – nemzetközi zsidó közösségek pénzéből négy évig tartó munkával helyreállították, ám elhelyezése további akadályokba ütközött. 2015. május 8-ra szervezték azt a megemlékezéssel egybekötött szoboravatást, amely során Aurel David alkotása újra helyére kerülhetett, az autószalon parkolójának egy részéből kialakított parkban.¹³⁴ A zsidó szervezetek vezetői, a főrabbi és Izrael főkonzulja helyi politikai vezetők társa-

132 Cașu, Igor: Orașul Chișinău în perioada sovietică: considerații generale. In Rusu: Chișinău – Artă, Cercetare în Sfera Publică... Id. kiad. 107.

133 A kisinyovi zsidóság és a holokauszt emlékeiről lásd pl. *Jewish Heritage Sites and Monuments in Moldova*. United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad. 2010, 14–20. http://www.heritageabroad.gov/portals/0/documents/reports/moldova_report_final.pdf [letöltve: 2015. szeptember 4.]

134 Lásd pl. Un monument nu este impediment pentru extinderea companiei „Mercedes-Benz” în Moldova? *Ziarul Național*, 2014. augusztus 25. <http://ziarulnational.md/un-monument-nu-este-impediment-pentru-extinderea-companiei-mercedes-benz-in-moldova/> [letöltve: 2015. szeptember 4.] és Hadei, Vitalie: BLASFEMIE // „Victimele fascismului”, inghesuite de „Mercedes-Benz”. *Ziarul Național*, 2015.

ságában mondtak beszédeket, hangsúlyozva a múlt tiszteletét, a történelem megismerésének elengedhetetlen fontosságát. A politikai vezetők beszédeinek nagy része abszurd módon hangsúlyozta a zsidó közösség emlékezte iránti tiszteletet, a reflexióból nagyvonalúan kihagyva a telket érintő – az elmúlt 25 év politikai döntéseinek köszönhető – hercehurcákat.

Tiraszpoli kitérő

Emlékezetpolitikai szempontból Transznisztria is rendkívül izgalmas régiónak számít.¹³⁵ Transznisztriát általában úgy reklámozzák a nyugati turisták számára, mint egyfajta „szovjet rezervátumot”, ahol még állnak – mi több, használatban is vannak – a letűnt kommunista rendszer és a felbomlott szovjet birodalom emlékművei, és ahol a látogató találkozhat a „homo sovieticus-szal”.¹³⁶ Az orosz hadvezérek és az orosz és szovjet hadtörténelem emlékművei, a szovjet tank, a felújított egyházi épületek, valamint a Lenin-szobrok és gyorséttermek, butikok bizarr keveréke,¹³⁷ kiegészítve a saját pénzzel („dnyeszter menti rubellel”), a könyvesboltokban kapható Transznisztria-plakátokkal, térképekkel, hűtőmágnesekkel és képeslapokkal, egy sajátos identitás-építkezésről tanúskodnak.¹³⁸

Tiraszpol és Bender (Tighina), az ún. Dnyeszter Menti Moldáv Köztársaság fővárosának és határvárosának hangulatát a posztszovjet hétköznapok, a régi-új orosz birodalmi dicsőség és a szovjet nosztalgia sajátos egyve-

május 3. <http://ziarulnational.md/blasfemie-victimele-fascismului-inghesuite-de-mercedez-benz/> [letöltve: 2015. szeptember 4.]

135 Transznisztria területe a holokauszt kapcsán is fontos emlékezetpolitikai terep, mivel 1941-től a besszarábiai és bukovinai zsidóság nagy részét Transznisztriába szállították, ahol a román hatóságok több gettót és koncentrációs tábort állítottak fel. A mai transznisztriai vezetés önlegitimációjában és Románia-ellenességében fontos szerepe lett Antonescu marsall emlékének. Transznisztria területén több emléktáblát, emlékművet állítottak a meggyilkolt zsidóság emlékére (például Dubasszariban, Benderben, Tiraszpolban)

136 sic! – lásd „Day 5 – Tiraspol”: <http://www.regent-holidays.co.uk/tour/romania/behind-the-iron-curtain-group-tour/> [letöltve: 2015. augusztus 23.]

137 „Ma Transznisztria a kommunista rendszer és halálos ellenségei: a vadkapitalizmus és az ortodox kereszténység szürreális keveréke.” Danilova, Maria: Communism and capitalism mix in Moldova’s Trans-Dniester region. *Usatoday.com*, 2009. október 18. http://usatoday30.usatoday.com/travel/destinations/2009-10-18-moldova-trans-dniester_N.htm [letöltve: 2015. augusztus 23.]

138 Transznisztria lakossága nagyjából egyenlő arányban oszlik meg a „moldávok” (román nyelvű moldovaiak, 33%), oroszok (29%) és ukránok (29%) között. Forrás: Densitate si compositie etnica in regiunea transnistreana. <http://regiuneatransnistreana.ro/analize/> [letöltve: 2015. augusztus 23.]

lege határozza meg. A tiraszpoli utcanevek között megtaláljuk a nemzetközi és szovjet munkásmozgalom neves személyiségeit (Karl Liebknecht, Karl Marx, V. I. Lenin, Kirov) és az Orosz Birodalom hadvezéreit (Szuovorov), mint ahogy a köztéri szobrok között is: a város központjában Szuovorovnak, a tiraszpoli erőd alapítójának a lovas szobra magasodik a szintén az ő nevét viselő téren, de a másik jelentős hadvezérnek, Kutuzovnak sem hiányozhat az emlékműve. A legfontosabb főút, az Október 25. út¹³⁹ pedig elvezet Transznisztria parlamentjéhez, amely előtt egy magas oszlopról Lenin tekint le a látogatóra, vele szemben pedig a közelmúlt szovjet fegyveres konfliktusaiban – Afganisztántól az 1992-es transznisztriai harcokig – elesettek emlékét ápoló együttes terül el, emlékfalal, hadisírokkal, egy csillogó kupolájú kápolnával és egy tankkal. A másik irányban, paneltömbökön és nem túl ízléses irodaépületeken túl található a „Szovjetek Háza”, amely előtt szintén látható egy Lenin-mellszobor. Bender városában – amely a Dnyeszter jobb, „moldovai” partján fekszik, ám Transznisztriához tartozik – szintén található néhány régebbi és újabb, katonai vonatkozású emlékmű. Például a folyóparton álló, nemrég rekonstruált erődítmény közelében egy sas, kissé odébb, a moldovai határátkelő irányában pedig egy katonai temető melletti diadalív hirdeti az orosz fegyverek dicsőségét.

Mindez együtt az emlékezetpolitikai diskurzusok lenyomataiként, egymásra helyezett rétegeiként működik. Noha az ateista kommunista Szovjetunió és az ortodox cári Oroszország egymás mellé helyezett emlékei és szimbólumai meglehetősen ellentmondásos hatást keltenek, mégis valahogy sokkal egységesebb az összkép, mint Moldovában. Talán azért, mert a transznisztriai emlékezetpolitika világos és egyértelmű: fő viszonyítási pontja az orosz és szovjet birodalmi-nagyhatalmi múlt (és jelen), annak dicsőítése, emlékének ápolása, a különös államalakulat politikai berendezkedésének köszönhetően pedig mindez nem is képezheti nyilvános vita tárgyát.

Az identitás stenciljei

Kisinyovban a város birtokbavételének sajátos megnyilvánulása a street art műfajaként is karriert befutott stencil. Az itteni stencilek általában szlogenként működnek, és a román vagy a moldovai/moldáv nemzethez való tartozást jelentik meg. „A moldovaiak románok”, „Románok vagyunk és punktum”, „Moldovaiak, vagyis Románok”, „Besszarábia Románia”, „Besszarábia román föld”, „Besszarábia román föld, 200 éve orosz-szovjet

139 Az „új”, Gergely-naptár szerint november 7., vagyis a Nagy Októberi Szocialista Forradalom napja.

megszállás alatt... keljetek át a Pruton”, „Antonescu nemzeti hős”¹⁴⁰ – ezek és az ehhez hasonló feliratok, plakátok és falragaszok olyan identitáskonstrukciókkal dolgoznak, amelyek a leszármazást és területiséget, a kultúra és nemzetiség egységének evidenciáját hangsúlyozzák, ezen keresztül pedig a múltat dicsőítik. A román nemzeti-kulturális egység szimbólumává a Nagy-Romániát ábrázoló matrica vált. A román nacionalista szlogenek szerzői szemlátomást egyszerűen ignorálják a moldovai társadalomra jellemző identitásviták komplexitását és az ország multietnikus valóságát, helyükbe kizárólag a nemzeti-kulturális köteleket állítva, amely a Romániával való egyesülés indokául szolgálhat. Az utcai stencilek egy másik kategóriája az előbbieket ellentétes előjelű megfelelőjeként hol az „etnikai”, hol pedig az „állampolgári” moldovanista nézőpontot jeleníti meg. A képi reprezentációk Moldova körvonalait használják, „Szeretek Moldova” felirattal vagy a „moldáv” kultúrára és nyelvre való utalással: „Én moldáv vagyok és moldávul beszélek”. Más verziók a bölényfejes címet használják „Moldova Vajda” felirattal, az egykori önálló moldvai fejedelemségre utalva. A kirekesztés helyett ezek látszólag a moldovanizmus állampolgári koncepcióját alkalmazzák, de ahogy fentebb láthattuk, a román identitású lakosság egy részében ellenszenvet és ellenállást váltanak ki, mivel a moldáv értékek hangsúlyozása a szovjet rendszer kényszerítő kategorizációjaként, annak továbbéléseként értelmezhető. Az „utcai politizálás” stencilezős műfaját az teszi igazán érdekessé, hogy a kulturális különállás hirdetésére, a nacionalista jelmondatokra reakciók jelennek meg – például a belvárosi Puskin utcában a „moldáv” nyelvet és moldovaiságot hirdető feliratra „Egy marha vagy!” vagy „Őrült” feliratok válaszoltak. A román nemzethez való tartozást reprezentáló stencilek többször a „fasiszták” választ kapják, vagy egyszerűen vörös festékkel leöntik, festékszóróval kihúzzák őket. Vannak olyan példák is, amelyekben nem a válaszoltság, hanem az átalakítás, felforgatás kreatív aktusait láthatjuk: „Európának nincsenek (szovjet) értékei!”, „Uniót (nem) akarunk!”, „Uniót akarunk (Tiraszpollal)!”, „Besszarábia (nem) román föld!”, „Antonescu nemzeti hős/gyilkos”.

Úgy véljük, hogy az utcán látható jelek jól leképezik a bonyolult helyi viszonyrendszert, ugyanakkor az identitás kapcsán felmerülő témákat is napirenden tartják, megjelenítve a különállást és párhuzamosságokat, felsorakoztatva a különféle törekvéseket, a kulturális kapcsolódáshoz való viszonyt,

140 Az utóbbi két példa Ion Antonescu marsallhoz, Románia 1940–1944 közötti vezetőjéhez kötődik, aki 1941-ben „Katonák, azt parancsolom, hogy keljetek át a Pruton!” felszólítással küldte a román hadsereget a Szovjetunió ellen, Besszarábia visszafoglalására. Antonescut 1946-ban háborús bűnösnek végezték ki Romániában.

az identitáskonstrukciókban használt történelemszemléleteket. A jelekre adott válaszok egyfajta „nemzeti üzenőfalként” működtetik a nyilvános tereket, egyfajta nem konvencionális, „civil” emlékezetpolitika eszközeként. Igaz – bár a street art általában az önkifejezés szabadságát ünnepli, és a várost egyfajta szabad felületként kezeli –, a kisinyovi esetekben gyanakodhatunk megrendelt propagandára, vagyis a műfaj hatalom vagy mozgalmak általi kisajátítására is. Ugyanakkor a kisinyovi street artnak van egy másik különlegessége is: kizárólag az állam nyelvét – a „mi nyelvünket”, vagyis a románt használja. A moldovai fővárosban tehát a nemzeti identitásról szóló vitában egyetlen legitim nyelvként a románt fogadják el. Ez nem ilyen egyértelmű a jelentős ukrán-orosz népességű Bălțiiban, a gagauziai Comratban vagy Transznisztria városaiban, ahol a feliratok legnagyobb része orosz nyelvű, és a közéletiek helyett inkább hétköznapi témákra utalnak.

Befejezés

A Moldovai Köztársaság kapcsán a politikai, gazdasági és egyéb elemzések több olyan állandó fogalommal dolgoznak, amelyek gyakran nem egészen pontosak, és nem árnyalják az országról kialakult képet sem. Az általános elemzési keretek szerint Moldova egy poszt-szovjet állam, Európa legszegényebb országa, amely „keleti” függéseit „nyugatiakra” cserélné, államként nem teljesíti alapvető funkcióit, és ahol a korrupció mértéke rémisztően magas, az emberek pedig leginkább a külföldön megkeresett pénzekből tartják fenn családjukat. Moldova nemcsak szegénységével tűnik ki, hanem Transznisztriát integrálni nem tudó, Gagauziával és egyéb nemzeti és etnikai közösségeivel „bajlódó” államszervezetével is. Ebből a szempontból a szakértők az országot hol „történelmi hibának”¹⁴¹, hol geopolitikai probléma¹⁴² forrásának látják és láttatják, mivel a két kérdéses terület explicit módon függ az oroszországi vezetéstől, napirenden tartva az ország instabilitásának lehetőségét.¹⁴³

141 Lásd például Mason, J. A.: *Internationalist Mobilization During the Collapse of the Soviet Union: The Moldovan Elections of 1990. Nationalities Papers*, Vol. 37, 2009, No. 2, March, 159–176.

142 Lásd például Otashvili, Maia – Lidicker, Hannah: *Geopolitical Implications of the Ukraine Crisis: What is at Stake for Georgia and Moldova?* *fpri.org*, <http://www.fpri.org/geopoliticus/2014/03/geopolitical-implications-ukraine-crisis-what-stake-georgia-and-moldova> [letöltve: 2015. szeptember 4.]

143 Lásd O’Loughlin, John – Kolossov, Vladimir – Tchepalyga, Andrei: *National Construction, Territorial Separatism and Post-Soviet Geopolitics: The Example*

A másik ilyen, az instabilitást fokozó körülmény az állam gyenge teljesítménye a különbségek és azonosságok megfogalmazásában. Az identitás és emlékezetpolitika kapcsán tárgyalt dilemmák és bizonytalanságok¹⁴⁴ szintén fontos tényezők, amelyek nagyban kihatnak az ország állapotára. Ezt erősíti a politikai hatalom által működtetett kategóriák („román”, „moldáv”, „moldovai”, „orosz”, „szovjet”, „gagauz”, „zsidó” stb.) közötti összeegyeztethetlenség és kizárólagosság támogatása és fenntartása. Mindehhez pedig hozzájárul a bizonytalan gazdasági helyzet és a társadalmi struktúrák lassú átrendeződése, ami egyfajta szürke zónát tart fenn,¹⁴⁵ állandósítva az „átmeneti” állapotot Európa perifériáin.¹⁴⁶

Ezek a megállapítások teljesen helyénvalóak, viszont kevésbé vagy egyáltalán nem veszik figyelembe a társadalmi folyamatok vagy helyzetek és állapotok hétköznapi megélését. Nem tárgyalják azt a dimenziót, amelyben ezek a bizonytalanságok és konfliktusok a hétköznapi élet részévé válnak, „domesztikálódnak”, amelyben az identitások feltöltődnek tartalommal, és amelyen keresztül valamelyest fenntartható az „átmenetiség” állapota. Tekintetbe véve az egyes elméleti kereteket, szövegünkben megpróbáltunk reflektálni arra a környezetre és társadalmi élettérre, amelyben a „szürke zóna” megvalósul. Kísérletet tettünk arra, hogy átadjuk azt a tereptapasztalatot, amelyben ez a társadalmi környezet személyes élettérként működik, problémái ugyanakkor folyamatosan megjelennek a nyilvánosságban – a nyilvános térben és a nyilvános diskurzusokban. Úgy gondoljuk, hogy a Moldovai Köztársaság helyzete csak egy komplex erőterben értelmezhető, amelynek pontos megértése és kontextusba helyezése elengedhetetlen. Ezért véljük

of the Transdniester Moldovan Republic. www.colorado.edu/ibs/pec/johno/pub/PsgeTMR.doc [letöltve: 2015. szeptember 4.]

144 Lásd például Chinn, Jeff: *Moldovans: Searching for Identity. Problems of Post-Communism*, Vol. 44, 1997, May-June, 43–51., és Chinn, Jeff – Kaiser, Robert J.: *Russians as the New Minority: Ethnicity and Nationalism in the Soviet Successor States*. Westview Press, Boulder, 1996.

145 A „szürke zóna” analitikus fogalmát etnográfusok Primo Levinek a koncentrációs táborban tapasztalt mikrotársadalom leírásából vezetik le. A szürke zóna egyszerre jelent földrajzi területet vagy tárgyat és a helyzetek és szituációk kétértelműségét vagy a határok bizonytalanságát. A fogalom használata valamelyest kikerüli a térséggel kapcsolatos meggyökeresedett dichotómiákat (például a nyugat-kelet dichotómiát). Lásd Harboe Knudsen, Ida – Frederiksen, Martin Demant (eds): *Ethnographies of Grey Zones in Eastern Europe. Relations, Borders and Invisibilities*. Anthem Press, London–New York, 2015.

146 Lásd Green, Sarah: *Making Grey Zones at the European Peripheries*. In Harboe Knudsen–Frederiksen: i. m. 173–186.

ügy, hogy érdemes óvatosan kezelni azokat az erdélyi nyilvánosságban is megjelenő vélekedéseket, amelyek Moldova és Románia egyesülésében – a már meglévő gagauz autonómiában – egyúttal a romániai magyarság, főként a székelyföldi autonómia „megoldását” is látják. Ez a konstrukció ugyanis az elmúlt 25 év egyezségeinek és stratégiáinak eredménye, kifejezetten az adott helyzet (a moldovai rendszerváltás, Oroszország és Románia stb.) kontextusában érthető meg, és nehezen lehet belőle messzemenő prognózisokat felállítani vagy azt megvalósítandó modellként beállítani. Igaz, adott esetben kétségkívül lehet rá hivatkozni olyan precedensként, mint amely alkalmas lehet az egységes nemzetállam eszméjének megkérdőjelezésére – akár a román nyilvánosságban, akár az Európai Unió fórumain.

Felhasznált irodalom

Boia, L.: *Cum s-a românizat România*. Humanitas, București, 2015.

Brubaker, R.: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2006.

Calus, K.: The Ukrainian Crisis: A New Context for a Transnistrian Settlement. *Turkish Policy Quarterly* Fall 2014, 71–78.

Cașu, I., Șarov, I., et al.: *Istoria românilor și universală. Manual pentru clasa a XII-a*. Cartier, Chișinău, 2013.

Cașu, I.: Modernizarea RSS Moldovenești după modelul sovietic: eșec sau succes? In Rusu, Ștefan (ed.): *RO-MD/Moldova în două scenarii / RO-MD/Moldova in Two Scenarios*. Centrul pentru Artă Contemporană-[KSA:K], Chișinău, 2008.

Cașu, I.: Politici identitare în Moldova sovietică și post-sovietică. In Rusu, Ștefan (ed.): *RO-MD/Moldova în două scenarii / RO-MD/Moldova in Two Scenarios*. Centrul pentru Artă Contemporană-[KSA:K], Chișinău, 2008.

Chifu, I.: Identități post-comuniste în Republica Moldova. *Sfera Politicii* 2011. Nr. 165.

Chinn, J.: Moldovans: Searching for Identity. *Problems of Post-Communism*, Vol. 44, 1997, May-June, 43–51.

Chinn, J., Kaiser, R. J.: *Russians as the New Minority: Ethnicity and Nationalism in the Soviet Successor States*. Westview Press, Boulder, 1996.

Cimpoeșu, D.: *Republica Moldova, între România și Rusia. 1989–2009*. Biblioteca revistei „Limba Română”, Chișinău, 2010.

Culic, I.: Az állampolgárság visszaállításától a kedvezményes (vissza)honosításig: a kettős állampolgárság politikájának kiterjedése Romániában 1989 után. *Magyar Kisebbség*, 2013. 3–4. sz., 96–128.

Eșanu, O.: Iconoclash în Chișinău: aripi contra torțe sau dialectica piatră-foarfece-hârtie. In Rusu, Ștefan (ed.): *RO-MD/Moldova în două scenarii / RO-MD/Moldova in Two Scenarios*. Centrul pentru Artă Contemporană-[KSA:K], Chișinău, 2008.

Font M. – Krausz T. – Niederhauser E. – Szvák Gy.: *Oroszország története*. Maceenas, Budapest, 1997.

Getmanchuk, A., Solodkyy, S., Yenin, Y., Zarembo, K.: *Scenarios for the Development of the Transnistria Conflict. Challenges to European Security*. Institute of World Policy, Kiev, 2011, 71–138.

Gorenburg, D.: Rethinking Interethnic Marriage in the Soviet Union. *Post-Soviet Affairs* 22, 2006, no. 2, 145–165.

Green, S.: Making Grey Zones at the European Peripheries. In Harboe Knudsen, I. – Frederiksen, M.D. (eds): *Ethnographies of Grey Zones in Eastern Europe. Relations, Borders and Invisibilities*. Anthem Press, London–New York, 2015, 173–186.

Harboe Knudsen, I. – Frederiksen, M., D. (eds): *Ethnographies of Grey Zones in Eastern Europe. Relations, Borders and Invisibilities*. Anthem Press, London–New York, 2015.

Iordachi, C.: A nemzet újrarájzolt határai: a magyar „státustörvény” és Románia kettős állampolgárságra vonatkozó politikája a Moldovai Köztársaságban. *Magyar Kisebbség* VII. 2002. 3. (25.) sz.

King, C.: Moldovan Identity and the Politics of Pan-Romanianism. *Slavic Review*, Vol. 53.1994, No. 2 (Summer), 352–355.

King, C.: *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*. Editura ARC, Chișinău, 2002.

Kiss Á.: Kiss Ágnes: Románia határon túli románságpolitikája az 1990–2004 között hatályos jogszabályok tükrében. *Magyar Kisebbség*, 2005. 1–2. sz., 298–353.

Krausz T. – Mitrovits M. – Zahorán Cs. (szerk.): *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*. L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2010.

Laruelle, M.: *The „Russian World.” Russia’s Soft Power in Geopolitical Imagination*. Center on Global Interests, Washington, 2015.

Lendeczki K.: *A művész felelőssége a részvételen alapuló társadalmilag elkötelezett művészeti projektben*. Szakdolgozat, ELTE BTK esztétika szak, 2015.

Livezeanu, I.: *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*. Humanitas, București, 1998.

March, L.: From Moldovanism to Europeanization? Moldova’s Communists and Nation Building. *Nationalities Papers*, Vol. 35, 2007, No. 4, September, 602–605.

Mason, J. A.: Internationalist Mobilization During the Collapse of the Soviet Union: The Moldovan Elections of 1990. *Nationalities Papers*, Vol. 37, 2009, No. 2, March, 159–176.

Mischevca, V.: Tricolorul național. Introdúcere în simbolistica vexilologică. *Akademios*, vol. 17, 2010, nr. 2, iunie.

MPC Migration Profile: Moldova. MPC – Migration Policy Centre, 2013. http://www.migrationpolicycentre.eu/docs/migration_profiles/Moldova.pdf 3. [letöltve: 2015. szeptember 10.]

Musteață, S.: Dilemele Republicii Moldova. *Arhiva Moldaviae*, vol. IV, 2012.

Negură, P. – Sprinceană, V.: Protestele de la Chișinău, între îngeri, demoni și alte ființe imaginare. *Platzforma* 2015. október 4. <http://www.platzforma.md/proteste-le-de-la-chisinau-intre-ingeri-si-demoni-si-alte-fiinte-imaginare/> [letöltve: 2015. november 4.]

Negură, P.: Criza identității naționale în Republica Moldova: o problemă a maselor sau o problemă a elitelor? *CriticAtac* <http://www.criticatac.ro/18605/criza-identitii-naionale-republica-moldova-problem-maselor-sau-problem-ELITELOR/> [letöltve: 2015. szeptember 3.]

Negură, P.: Inginerii identității moldovenești: scriitorii moldoveni, de la stalinism la independență. In Rusu, Ștefan (ed.): *RO-MD/Moldova în două scenarii / RO-MD/Moldova in Two Scenarios*. Centrul pentru Artă Contemporană-[KSA:K], Chișinău, 2008.

Negură, P.: *Republica Moldova la un sfert de veac de tranziție: între un comunism ratat și un capitalism neînceput?* <http://petrunegura.blogspot.sk/2015/05/republica-moldova-la-un-sfert-de-veac.html> [letöltve: 2015. november 3.]

O'Loughlin, J. – Kolossov, V. – Tchepalyga, A.: National Construction, Territorial Separatism and Post-Soviet Geopolitics: The Example of the Transdnister Moldovan Republic. www.colorado.edu/ibs/pec/johno/pub/PsgeTMR.doc [letöltve: 2015. szeptember 4.]

Oleksy, P.: Discourse on National Identity in Moldovan Politics After 2009. *Przeгляд Strategiczny*, 2012, no. 2, 128–131.

Otarashvili, M. – Lidicker, H.: Geopolitical Implications of the Ukraine Crisis: What is at Stake for Georgia and Moldova? *fpri.org*, <http://www.fpri.org/geopoliticus/2014/03/geopolitical-implications-ukraine-crisis-what-stake-georgia-and-moldova> [letöltve: 2015. szeptember 4.]

Pâslariuc, V.: Anii independenței. In Rusu, Ștefan (ed.): *Chișinău – Artă, Cercetare în Sfera Publică / Chisinau – Art, Research in the Public Sphere project publication*. Centrul pentru Artă Contemporană-[KSA:K], Chișinău, 2011

Petrescu, C.: Contrasting/Conflicting Identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans. In Trencsényi Balázs – Petrescu, Dragoș – Petrescu, Cristina – Iordachi, Constantin – Kántor Zoltán (eds): *Nation-building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*. Regio Books – Editura Polirom, Budapest–Iași, 2001, 153–178.

Pop, I. A. – Scurtu, I. (coord.): *200 ani din istoria românilor dintre Prut și Nistru 1812-2012*. Fundația culturală Magazin Istoric – Grupul editorial Litera, Chișinău, 2012.

Porcescu, S. – Nestorowicz, J. – Markowski, S.: *Moldovan Migration Policy Dilemma: Brain Drain or Jobless Growth? CARIM-East Research Report. CMR Working Paper*, Nr. 68 (126) Warszawa, 2014.

Protsyk, O.: *Nation-building in Moldova*. <http://www.policy.hu/protsyk/Publications/NationalisminMoldova.pdf>.

Skvortsova, A.: *The Cultural and Social Makeup of Moldova*. In Kolsto, P. (ed.): *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies: the Cases of Estonia and Moldova*, Rowman and Littlefield, Lanham, 2002.

Țăranu, A.: *Parlamentul independenței și conflictul transnistrean*. *Akademios*, Nr. 3 (22), 2011. szeptember. 12.

Țurcanu, I.: *Istoria contemporană ilustrată a românilor*. Editura Istros a Muzeului Brăilei, Brăila, 2010.

Verdery, K.: *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1995.

Verona, S.: *Moldova*. In Kaufman, Richard F. – Hardt, John P. (eds): *The Former Soviet Union in Transition*. Joint Economic Committee, U.S. Congress. M. E. Sharpe, Armonk-London, 1993, 990-1003.